Archive of SID.ir

Quarterly Journal of Islamic Finance Researches
Vol. 12, No. 2 (Serial 24), Winter 2023

Designing Justice Index in Islamic Banking with Content Analysis Approach and Fuzzy Decision-Making Method

Mohammad Javad Mohagheghnia* **Hossein Seilsepoor****
Shima Ahmadi***

10.30497/ifr. 2023.243933.1805

Abstract

One of the components of the Islamization of banks after the implementation of usury-free banking is the achievement of justice. In this research, the design of the justice index in Islamic banking as one of the sub-systems of the Islamic economy has been addressed. In Islam, justice is tied to the word "right". Therefore, regarding the main function of the banking system, which is the provision and allocation of banking resources, the right is also defined accordingly, and by using the content analysis method, the main categories and subcategories of justice in Islamic banking were identified and by using the fuzzy AHP method, the preference of each category and sub-category was presented. Among the main categories of justice, in the following order, employees, customers, shareholders, society, competitors and media have the highest priority, and among the sub-category of employees, compensation and rewards for service, diversity and equality, and health and safety have the highest priority. In the category of customers, creating a safe platform for receiving services, providing cross-border services and globalization, and developing the economy and using Qarz al-Hasnah in line with the stated objective has a higher priority. Finally, when dealing with shareholders, the sub-category of their awareness of the bank's financial obligations, a transparent process of transaction with subsidiary companies and receiving reasonable returns from shareholding takes a higher priority.

Keywords

Justice Index; Islamic Banking; Content Analysis; Fuzzy AHP.
JEL Classification: D02; D71; G21.

* Assistant Professor, Department of Banking Finance, Faculty of Management and Accounting, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran.
mohagheghnia@atu.ac.ir 0009-0009-3729-1482

** PhD student, Department of Finance and Banking, Faculty of Management and Accounting, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran (Corresponding Author).
h_seilsepoor@atu.ac.ir 0000-0002-7214-0294

*** Assistant Professor, Department of Accounting, Faculty of Social Sciences and Economics, Al-Zahra University, Tehran, Iran. sh.ahmadi@alzahra.ac.ir

Recived: 2023/04/19 Accepted: 2023/07/31

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

فصلنامه علمی «تحقیقات مالی اسلامی»، سال دوازدهم، شماره دوم (پیاپی ۲۴)، زمستان ۱۴۰۱
مقاله پژوهشی، صص. ۲۶۹-۳۰۸

طراحی شاخص عدالت در بانکداری اسلامی با رویکرد تحلیل محتوا و روش تصمیم‌گیری فازی

محمدجواد محقق‌نیا* حسین سیلسپور** شیما احمدی***

چکیده

اجرای عدالت بعد از اجرای بانکداری بدون‌ربا یکی از مؤلفه‌های اسلامی شدن نظام بانکی است، به همین منظور طراحی شاخص عدالت در بانکداری اسلامی از منظر یکی از زیرنظام‌های اقتصاد اسلامی پرداخته شده است. هریک از مکاتب براساس فلسفه و چشم‌انداز به موضوع عدالت پرداخته است. در اسلام عدالت با واژه حق گره‌خورده است، بنابراین باتوجه به کارکرد اصلی نظام بانکی که تجهیز و تخصیص منابع بانکی، حق در حوزه تجهیز و تخصیص منابع تعریف شده و با استفاده از روش تحلیل محتوا، مقوله‌ها و زیر مقوله‌های اصلی عدالت در بانکداری اسلامی شناسایی گردید و با بهره‌گیری از روش AHP فازی ارجحیت هر یک از مقوله‌ها و زیر مقوله‌ها ارائه گردید. در میان مقوله‌های اصلی عدالت به ترتیب، کارمندان، مشتریان، سهامداران، جامعه، رقبا و رسانه و در میان زیر مقوله کارمندان، جبران و پاداش خدمت، تنوع و برابری و سلامت و امنیت دارای بیشترین ارجحیت است. در مقوله مشتریان، ایجاد بستر امن برای دریافت خدمات، ارائه خدمات برون‌مرزی و جهانی‌شدن و توسعه اقتصاد و مصرف قرض‌الحسنه در راستای هدف دارای اولویت بالاتری است و درنهایت در بین مقوله‌های سهامداران، زیرمقوله آگاهی سهامداران از تعهدات مالی بانک، فرایند شفاف در خصوص معامله با شرکت‌های زیرمجموعه و دریافت بازده منطقی از سهامداری در اولویت بالاتر است.

واژگان کلیدی: شاخص عدالت؛ بانکداری اسلامی؛ تحلیل محتوا؛ AHP فازی.

---

* استادیار، گروه مالی بانکداری، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبایی(ره)، تهران ایران
mohagheghnia@atu.ac.ir

** دانشجوی دکتری، گروه مالی و بانکداری، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبایی(ره)، تهران ایران (نویسنده مسئول). h_seilsepoor@atu.ac.ir

*** دانش‌آموخته دکتری، گروه حسابداری، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد، دانشگاه الزهرا(س)، تهران، ایران
sh.ahmadi@alzahra.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۰۹ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۳۰
مقاله برای اصلاحات ۱۰ روز نزد نویسندگان بوده است.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

مقدمه

با توجه به فعالیت بانک‌ها در تأمین مالی کسب‌وکارها و فعالیت‌های اقتصادی بخش دولت، عمومی و خصوصی، لذا این نهاد در اقتصاد کشورها نقش بسیار مهمی دارد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، نخستین گام در جهت اسلامی کردن فعالیت‌های بانک‌ها، تصویب قانون عملیات بانکی بدون‌ربا در شهریورماه ۱۳۶۲ در مجلس شورای اسلامی و اجرای آن از ابتدای سال ۱۳۶۳ بوده است و براساس ماده یک این قانون، هدف نظام بانکی استقرار نظام پول و اعتبار بر مبنای حق و عدل (با ضوابط اسلامی) به‌منظور گردش صحیح پول و اعتبار در جهت سلامت و رشد اقتصادی کشور است. بعد از تغییر نظام بانکی کشور به‌نظام بانکی بدون‌ربا، همواره یکی از دغدغه‌های اصلی جامعه این موضوع بوده که نظام بانکی تا چه حد منطبق با معیارهای اسلامی بوده است. نخستین گام در تحقق نظام بانکداری اسلامی، اجرای مؤلفه بانکداری بدون‌ربا و بعدازآن اجرای مؤلفه‌هایی همچون عدالت، همسویی با نظام اقتصاد اسلامی و اخلاق اسلامی است؛ بنابراین برای اجرای بانکداری اسلامی در کشور ایران علاوه‌بر معیار پرهیز از ربا می‌بایست به معیارهای مهم دیگری همانند عدالت نیز توجه شود.

در طول تاریخ همواره عدالت یکی از دغدغه اصلی بشریت و از موضوعات مورد بحث بین مکاتب فکری بوده است. پس از فراز و نشیب‌ها در هدف و راهبردهای پیشرفت عدالت و سیر تاریخی تحول اندیشه مکاتب و نقد و بررسی‌های فراوان، این باور ایجاد شده است که توسعه بدون عدالت امکان‌پذیر نیست و اگر چنین توسعه‌ای در کوتاه‌مدت ایجاد شود در بلندمدت خسارات جبران‌ناپذیری ایجاد می‌کند، بنابراین نهاد بانک در اقتصاد اسلامی به‌عنوان یکی از زیرنظام‌های اصلی اقتصاد نمی‌تواند نسبت به موضوع عدالت بی‌تفاوت باشد، در اندیشه اسلام، عدل با حق گره‌خورده است و بر همین اساس عدالت اقتصادی در بانکداری اسلامی به‌معنای مراعات حقوق اقتصادی افراد در حوزه رفتارها و روابط اقتصادی است. باتوجه به اینکه در نظام اسلامی ایران عدالت یکی از محورهای اساسی در نظام اقتصادی و سیاسی است، عملکرد سیستم بانکی در خصوص عدالت همواره موردنقد صاحب‌نظران اقتصادی بوده است. آیا این انتقادها براساس شواهدی علمی منتج از شواهد تجربی بوده است؟ با بررسی پژوهش‌های صورت گرفته می‌توان دریافت علی‌رغم اهمیت عدالت برای تمام سطوح در کشور به‌صورت علمی و مبتنی‌بر شواهد

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

تجربی مطالعه‌ای دراین‌خصوص صورت نگرفته است. به همین منظور در این مقاله سعی شده با کمک تحلیل محتوا و با بهره‌گیری از روش‌های تصمیم‌گیری شاخص‌های مناسب برای سنجش عدالت در نظام بانکی ارائه شود، همچنین با بررسی اندیشه مکاتب در سیر تاریخی تحول در خصوص عدالت و بررسی ویژه این موضوع در اسلام بتوان این مفهوم را به مقوله‌ها و زیر مقوله‌های قابل‌درک احصا نمود.

باتوجه به اینکه موضوع عدالت از کهن‌ترین اندیشه‌های بشری و همیشه موردتوجه مکاتب فکری بوده است و هریک از مکاتب از نگاه خود به نظریه‌پردازی در این حوزه پرداخته است، براساس منابع موجود، افلاطون را می‌توان نخستین اندیشه‌ورزانی دانست که عدالت اقتصادی و راه‌های تحقق آن در جامعه را مطرح نموده است. بعدازآن اندیشمندان و متفکران باتوجه‌به جهان‌بینی، تعریف و فلسفه خود از یک یا چند محور در خصوص مبدأ، فرایندها و نتیجه سیاست‌ها به نظریه‌پردازی در حوزه عدالت پرداخته‌اند (حسینی، ۱۳۸۷، ص. ۱۴)، که در بخش‌های بعدی به بررسی مهم‌ترین اندیشه‌ها در مکاتب گوناگون پرداخته خواهد شد؛ اما در اسلام، تحقق عدالت اقتصادی همواره یکی از آرمان‌های مهم بانکداری اسلامی است، براساس نظر برخی اندیشمندان اسلامی همانند شهید مطهری، دلیل اینکه قرن‌ها در جهان اسلام به عدالت عمل نشده است فقط وجود حاکمان ستم‌گر نبوده، بلکه بیشتر تفسیر غلط از مفهوم عدالت بوده است. اقتصاد اسلامی نظامی جامع و دارای ابعاد و زیرنظام‌های گوناگون است که همگی در تعامل با یکدیگر عمل می‌کنند، بانکداری اسلامی نیز یکی از این زیرنظام‌هاست که صورت عملی و اجرایی به خود گرفته است و این قابلیت را دارد در معرض آزمون تجربی قرار گیرد. ازاین‌رو لازم است عدالت به‌عنوان یکی از اهداف اقتصاد بررسی شود (معلی، ۱۳۹۷، ص. ۶۲). به همین منظورتبین صحیح از مفهوم عدالت و چارچوب آن بسیار قابل اهمیت است تا بتوان با کمک آن این مفهوم را در نظام بانکی موردبررسی و چارچوبی برای آن مشخص نمود.

در این مقاله به‌منظور بررسی تحقق عدالت که یکی از اهداف نظام اقتصاد اسلامی و یکی از محورهای اسلامی شدن بانک‌هاست و در راستای تطابق فعالیت نظام بانکی با اسلام به طراحی شاخص عدالت در نظام بانکداری اسلامی پرداخته شده است، به‌منظور مدیریت عدالت در سیستم بانکی کشور می‌بایست شاخص عدالت در این نظام احصا گردد تا بتوان فعالیت بانکی را از حیث عدالت، سنجش و ارزیابی کرد و درنهایت به کمک

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

ابزاری که در اختیار سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مدیران بانک‌های اسلامی قرار می‌دهد به این پرسش پاسخ داد که چه میزان از فعالیت بانک‌های اسلامی بر مبنای عدالت بوده است.

نخستین گام در طراحی شاخص عدالت در بانکداری اسلامی، نگاه عمیق به فلسفه و مفهوم عدالت در آموزه‌های اسلامی است و در مرحله بعد تطبیق آن با بانکداری اسلامی است. در این مقاله به بررسی عدالت در اندیشه اسلامی و جایگاه نهاد بانک در اقتصاد اسلامی و اصول بنیادین آن طراحی شاخص عدالت در بانکداری اسلامی به بررسی ابعاد مختلف عدلت با استفاده ازنظر خبرگان و با استفاده از روش تحلیل محتوا پرداخته شده است. به‌منظور مشخص نمودن اولویت هریک از این مقوله‌ها و زیر مقوله‌های شناسایی شده، روش تحلیل سلسه‌مراتبی فازی، به‌کار گرفته شده است؛ بنابراین این مقاله درصدد است با طراحی شاخص عدالت در بانکداری اسلامی بتواند گامی در خصوص حرکت از بانکداری بدون‌ربا به بانکداری اسلامی در کشور ایران ایفا نماید.

۱. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۱-۱. بررسی مفهوم عدالت

ابتدا در این بخش معنای لغوی عدل موردبررسی قرار گرفته است. طیفی از محققین عدل را به‌معنای حد وسط و دوری از افراط‌وتفریط، به‌گونه‌ای‌که زیاده و نقیصه‌ای در کار نباشد معنا کرده‌اند. معنای مقابل عدل و جور است که جور به‌معنای برگشتن از حق است و از مصادیق جور تضییع حق و عدم‌پرداخت حقوق دیگران است (مصطفوی، ۱۳۶۰، ص. ۵۳). براساس نظر طیف دیگری از اندیشمندان عدالت در لغت به مفهوم مساوات، میانه‌روی، توازن، حد وسط و انصاف است. در نگاه افلاطون عدالت فضیلتی متعالی است که مابقی فضایل را تنظیم می‌کند، از نگاه وی عدالت جامع همه فضایل است. افلاطون عدالت را زمانی اجرا شده می‌داند که هر چیزی سرجای خود نشسته باشد، یعنی یک فرد نظامی را به حکومت نگذارد، یک فرد بازاری را بر مسند قضاوت ننشاند و هرکسی کار خود را انجام دهد (تفضلی، ۱۳۷۲، ص.۲۰). در سیر اندیشه‌ورزی در خصوص عدالت، ارسطو عدالت را به‌معنای خاص دو بخش «عدالت توصیفی» و «عدالت تفویضی» موردتوجه قرار داده است. عدالت توزیعی به وظایف دولت در قبال مردم اشاره می‌کند و چگونگی توزیع مشاغل،

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

موقعیت‌ها، اموال و دارایی‌های عمومی را معلوم می‌کند. عدالت تفویضی به رابطه و نسبت اشیا با یکدیگر اشاره دارد (نظری، ۱۳۸۳، صص. ۶۹-۶۸).

در ادامه سیر اندیشه عدالت، ابن‌خلدون با بینشی جامع شش معنا را برای آن بیان نموده است که این معانی شامل «رعایت اصول و حد وسط»، «قرار دهی هر چیز جای خود» و «رعایت استحقاق‌ها»، «تحقق و اجرای سیاست شرعی»، «تقواپیشگی و ترک گناهان»، «مصلحت عمومی به بهترین نحو ممکن و اصلی‌ترین مبنای تأمین عمران و امنیت در جامعه» است (اخوان کاظمی، ۱۳۷۷، ص.۱۰۰). از منظر دیگر در اندیشه فارابی، عدالت را تقسیم مساوی خیرات مشترک می‌داند و بیان می‌کند ثروت‌هایی که به ساکنان یک شهر متعلق است می‌بایست به همه آن‌ها اختصاص یابد (عیوضلو، ۱۳۸۶، ص. ۸).

اندیشه رالز یکی از مهم‌ترین اندیشه‌ها در خصوص عدالت است. رالز[1] (۱۹۶۴م) عدالت را حذف امتیاز بی‌وجه و ایجاد تعادل واقعی میان خواسته‌های متعارض انسان‌ها در یک ساختار نهاد اجتماعی تعریف کرده است (Rawls, 1964, p. 164).

دیاس[2] (۱۹۸۲م) بیان کرد عدالت برابری نیست، برابری فقط یک بعد از عدالت است. به نظر وی عدالت یک فرایند و توازن پیچیده است (Dias, 1982, p. 69).

در این بخش با بررسی نگاه اندیشمندان در سیر تحول اندیشه مکاتب به عدالت، سعی در تبین مفهوم عدالت شد تا بتوان به بررسی چشم‌انداز هریک از مکاتب فکری به عدالت به مفهوم آن نزدیک شد.

۱-۲. بررسی نگاه مکاتب فکری به مفهوم عدالت

در این بخش به بررسی چشم‌انداز هریک از مکاتب به مفهوم عدالت پرداخته شده است. براساس منابع موجود، افلاطون را می‌توان از نخستین اندیشه‌ورزانی دانست که عدالت اقتصادی و راه‌های تحقق آن در جامعه را مطرح نموده‌اند، افلاطون عدالت را نوعی تناسب و تعادل در امور دانسته است (جمشیدی، ۱۳۸۶، ص. ۶۲). یکی از مکاتبی که توجه ویژه به مفهوم عدالت داشته، مکتب «اندیشه مارکس» بوده است که هواداران بسیاری یافت، در این مکتب عدالت را برابری یا مشابهت در نظر می‌گیرند و بیان می‌کنند باید همه امکانات برابر و مشابه داشته باشند. در این اندیشه، تاریخ میدان مبارزه مستمر در راه تأمین عدالت و

1. Rawls
2. Dias

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

برابری است در جامعه آرمانی مارکس از هرکس به‌اندازه توانایی‌اش و به هرکس به‌اندازه نیازش درآمد توزیع می‌شود. وی جامعه بی‌طبقه را سرمنزل تمامی حرکت‌های تاریخ می‌داند. در جامعه آرمانی مارکس هیچ‌گونه مالکیتی وجود ندارد. باگذشت سال‌ها از بیان این اندیشه می‌توان اذعان داشت این مکتب تحولات شکل‌گرفته در جوامع سرمایه‌داری و جوامع سوسیالیستی همانند انگلستان را نتوانسته تبین نماید. مارکس در نظریه خود فردیت انسان و استعدادها، توانایی‌ها و ویژگی‌های گوناگون افراد را در نظر نمی‌گیرد و آزادی مفهوم خود را از دست خواهد داد. در نقد این اندیشه می‌توان بیان کرد چنین عدالتی امکان وقوع ندارد، زیرا برخی عوامل سعادت بشر در اختیار وی نیست. به‌عنوان‌مثال تمام افراد جامعه نمی‌توانند شغل یکسان داشته باشند. این برخورد یکسان، رقابت بین افراد را از بین می‌برد و در نتیجه رشد، تکامل و پیشرفت در جامعه از بین خواهد رفت و براساس نظر متفکران اسلامی همانند شهید مطهری، اگر عدالت را مساوات در نظر بگیریم چنین عدالتی شدنی نیست، ظلم و تجاوز است و باعث خرابی اجتماع می‌شود؛ چون در طبیعت میان افراد تفاوت وجود دارد.

در طیف دیگری از اندیشه‌ورزان همانند «هایک[3]» عدالت اقتصادی را براساس مفهوم نظم خودجوش (نظم خودانگیخته) تبین نموده‌اند. تجسم این اندیشه در خصوص عدالت در نهادهایی همانند بازار، براساس نظم‌خودجوش پدیدار شده است. درک شفاف و دقیق از نظم‌خودجوش در تبین این نظریه بسیار قابل اهمیت است و محصول منطقی نظم بازار تعادل اقتصادی است. در این مکتب نظم‌خودجوش در مقابل نظم از قبل طراحی‌شده توسط یک متفکر قرارگرفته و نظم جامعه براساس حرکت تدریجی و تحولی همانند نظم حاکم بر جنگل شکل می‌گیرد که درنهایت و این نظم متفاوت از نظم حاکم بر یک سازمان براساس برنامه از قبل طراحی شده است (گری، ۱۳۷۹، ص. ۱۷۷).

اندیشمندان نقدها و شواهد تاریخی جدی در بر این مکتب وارد کرده‌اند. به‌عنوان‌مثال در این اندیشه در نظام قیمت‌ها هیچ‌گونه تضمینی به‌منظور ایجاد تعادل در روابط اقتصادی ارائه نمی‌نماید. به‌منظور عدم‌کارایی و موفقیت سازوکار قیمت‌ها در ایجاد حداقل رفاه برای تعداد زیادی از افراد جامعه دولت‌های تأمین حداقل رفاه ایجاد شده‌اند. براساس شواهد تاریخی نیز نمی‌توان توضیحی در خصوص شکل‌گیری بازار آزاد در قرن نوزدهم در

3. Hayek

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

بریتانیا براساس استبداد پارلمانی با حکم دولتی قدرتمند ارائه داد، در واقع بازار آزاد خودبه‌خود از هزاران تغییر برنامه‌ریزی نشده شکل نگرفته و نتیجه سیاست‌های قاطع دولت بود (گری، ۱۳۷۹، ص. ۲۱۴). یکی از نقدهای جدی بر این مکتب، این است که در خصوص کالاهای عمومی مانند امنیت ملی، آموزش‌وپرورش و فضای تفریحی عمومی راهکاری ارائه نکرده است (عبادی، ۱۳۷۰، ص. ۲۸۴).

در مکتب دیگری معروف به «فایده‌گرایان[۴]»، «بنتام[۵]» و «استوارت میل[۶]»، عدالت بر مبنای فایده‌گرایی نگریسته‌اند، آن‌ها باور دارند عدالت اجتماعی زمانی محقق شده است که نهاد اجتماعی می‌بایست به‌گونه‌ای سامان یابد که بیشترین مطلوبیت را در اجتماع ایجاد کند، اساس این اندیشه مبتنی‌بر نگرش فردگرایانه اصالت فایده و حداکثر رساندن رفاه جامعه است (کاپلستون، ۱۳۶۲، ص. ۲۷). این اندیشه بر نسبیت اخلاق استوار است و براساس نگرش فردگرایان لیبرال، کمال نهایی انسان، ارضای بیشتر خواسته‌های مادی است، که در مکتب اسلام این اندیشه با انتقاد جدی مواجه است، در اسلام کمال نهایی انسان قرب خداوند متعال و رسیدن به مقام رفیع عبودیت است، براساس این دیدگاه هدف‌گذاری براساس امیال است و عقل تنها شیوه ارضای امیال را مشخص می‌کند؛ بنابراین در این نظریه عقل را تنها ابزاری در جهت رسیدن به امیال نفسانی و جامعه جمع جبری افراد مستقل و خودمختار و پیکره‌ای خیالی است. این در حالی است که در جهان‌بینی اسلامی، جامعه متشکل از مجموعه‌ای از افراد مرتبط و متأثر است و در سایه این، ارتباطات، تأثیر و تأثرها، انگیزه‌ها، اهداف، عواطف و اندیشه‌های مشترک پدید می‌آید و مشترکات یک روح جمعی را بر جامعه حاکم می‌نماید که حرکت برخلاف آن امری دشوار است که رفتار برخلاف آن، امری بس دشوار است.

در مکتب دیگری براساس اندیشه هگل آنچه دولت بگوید و بپسندد عین حق و عدالت است، براساس نظر هابز[۷]، عدالت را باید همان عادت‌های مردم در وفا به قرار داد و پیمان دانست، همه تکالیف زاییده توافق طرفین است و هیچ‌یک از اصول مادی عدالت اعتبار ذاتی ندارد و عدالت دیگر رفتار کردن برحسب ضوابط مستقل از اراده بشریت نیست

4. Utilitarianism
5. Bentham
6. Stuart Mill
7. Hobbes

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

(لیواشتروس، ۱۳۷۵، ص. ۲۰۷)، در ادامه رالز، منشأ حق را توافق اجتماعی در نظر گرفته و بیان می‌کند آنچه موردپذیرش جامعه باشد؛ حق است؛ اگر روزی این توافق برهم بخورد آن حق هم از بین می‌رود. رالز نظریه خود را بر مفهوم حق بنا کرده است، بنابراین افراد جامعه باهم اصولی را ایجاد می‌کنند که حقوق و وظایف اساسی را مشخص می‌کند و براساس آن منافع اجتماعی تقسیم می‌شود (توسلی، ۱۳۷۶، ص. ۱۳۲). در این نظریه، منشأ حق، قرارداد اجتماعی است و این موجب نسبیت در حوزه اخلاق و عدالت می‌شود؛ بنابراین هیچ قانونی برای دوره و نسل بعد قابل‌پذیرش نیست و باید همواره برای قوانین و جامعه رأی‌گیری نمود، در این نظریه، رالز یک نظام اجتماعی باز را متصور است، اما نقد جدی این است چگونه در این نظام افراد که باقدرت و ثروت بیشتر در جهت محدود ساختن آزادی‌های دیگران از امکانات خود استفاده نکنند. نوزیک[8] با اعتقاد به ناکارآمدی نظریه عدالت رالز در جوامع آزاد، نظریه عدالت به‌منزله استحقاق را مطرح کرد، محور اصلی نظریه وی این بود از هرکس به‌اندازه‌ای که خود برای انجام‌دادن برمی‌گزیند و به هرکس به‌اندازه‌ای که خود برای خود می‌سازد (تاجیک نشاطیه، ۱۳۷۱، ص. ۴۵). وی پیرو مکتب حقوق طبیعی است که براساس آن طبیعت همه حقوق را به انسان می‌دهد. در نقد این اندیشه می‌توان بیان کرد انسان حقی به نام حق حیات، حق غذاخوردن و... دارد؛ که این حق مطلق نیست. آیا انسان می‌تواند برای بقای خود حق حیات هزاران نفر دیگر را بگیرد؟ آیا با توجه به عدم‌تسلط و درک کامل انسان بر طبیعت رسیدن به قواعد طبیعی امکان‌پذیر است؟

برای یافتن معنای عدالت در اسلام، شهید مطهری چهار معنا برای عدل بیان نموده که عبارتنداز: موزون‌بودن، تساوی و نفی هرگونه تبعیض، رعایت حقوق افراد و عطاکردن به هر ذی‌حقی و رعایت استحقاق در افاضه وجود (مطهری، ۱۳۵۲، ص. ۶۱). وی معنای توازن را عدم‌وجود شکاف طبقاتی تفسیر کرده و راه‌حل‌ها و اقداماتی را برای رفع این امر پیشنهاد نموده است (مطهری، ۱۳۷۹، ص. ۳۰۶).

برای دریافتن عدالت در بانکداری در مکتب اسلام به بررسی اندیشه شهید صدر پرداخته شده است. وی در طرح پیشنهادی خود در بانکداری اسلامی، سه ویژگی هماهنگی کامل بانکداری با شریعت اسلام، توفیق در همه شرایط اجتماعی و تمامی جوامع

8. Nozivk

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

انسانی و ایفای نقش اقتصادی به‌عنوان مؤسسه تجاری سودآور بیان نموده است (صدر، ۱۳۵۹، صص. ۷-۸)؛ بنابراین در نظریه بانکداری اسلامی علاوه‌بر اینکه باید هماهنگی کامل با شریعت اسلامی و پرهیز از ربا وجود داشته باشد، می‌بایست دو بحث اخلاق‌مداری و عدالت مداری را نیز باید موردتوجه قرار دهد.

عدالت به لحاظ تمرکز بر نتیجه، فرایندها و مبدأ به سه گروه تقسیم می‌شوند:

۱. نظریه مبدأ محور: این دیدگاه بیش از همه به ویژگی برابری همگانی در برابر قانون و فراهم شدن امکانات و فرصت‌های برابر برای همه و برخورد یکسان افراد تأکید می‌کند.
۲. نظریه فرایند محور: در این نظریه توجه عمده برعهده روشی است که افراد برای سلطه بر اموال به‌کار گرفته‌اند و معیار عدالت به‌کارگیری قاعده است که محصول کار و فعالیت هرکس به خودش تعلق می‌گیرد و افراد برای فعالیت‌های اقتصادی از آزادی برابر برخوردار باشند.
۳. نظریه نتیجه محور و غایت‌گرا: این نظریه بیش از همه به بررسی نتیجه‌های حاصل‌شده و چگونگی سهم برای افراد پرداخته‌اند، این کتب هر سه طبقه موردتوجه قرار گرفته است (صدر، ۱۳۸۷، صص. ۶۰۷-۴۰۹).

اندیشمندان باتوجه به جهان‌بینی و تعریف، فلسفه خود از بر یک یا چند محور در خصوص مبدأ، فرایندها و نتیجه سیاست‌ها، معطوف کرده‌اند. به‌طورمثال لیبرالیسم به‌صورت ویژه بر اصل آزادی برابر در فعالیت‌ها تمرکز کرده و مبدأ محور است و مطلوب‌گرایان در مکتب خود به نتیجه‌های سیاست‌ها تأکید دارند و نظریه رالز به ترکیبی از این دو تمرکز دارد.

براساس آیات و روایات، عدالت اجتماعی از مهم‌ترین برنامه‌های اجتماعی اسلام است و عدالت به‌تنهایی برای سعادت و خوشبختی انسان کافی نیست و عدالت همراه با اهداف دیگری همانند آزادی، امنیت و رشد اقتصادی موردتوجه است، لذا تمرکز صرف بر عدالت مکاتب سوسیالیستی بدون توجه به هدف‌های دیگر راه به‌جایی نمی‌برد و از طرف دیگر تمرکز افراطی بر روی هدف رشد همانند دنیای سرمایه‌داری باعث سعادت و خوشبختی مردم جامعه نمی‌شود (حسینی، ۱۳۸۷، ص. ۲۲). در همین راستا شهید مطهری بیان می‌کند

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

عدالت ناظر به اعطای حقوق حقه انسان‌ها به ایشان است که از مهم‌ترین حقوق انسان‌ها آزادی است، به همین دلیل بیان می‌کند بدون آزادی اساساً امکان تحقق عدالت وجود ندارد.

عدالت اقتصادی در نظام اقتصادی اسلام، در سه بخش توزیع قبل از تولید، توزیع بعد از تولید و توزیع مجدد درآمدها و ثروت‌ها پدیدار می‌شود، عدالت اقتصادی در اسلام بامعنای عدالت اقتصادی در تفسیر سوسیالیستی به معنای برابری ریاضی و به شکل مغفول آن در آزادی لیبرالیستی ناسازگار است، در تفسیر اسلام عدالت هر چیزی در جایگاه واقعی خود قرار می‌گیرد و هرکس به استحقاق خود می‌رسد (موسویان، ۱۳۹۲، ص. ۳۰)، بنابراین در اقتصاد اسلامی، عدالت با واژه حق گره‌خورده است. رعایت حق مساوی عدالت است و عدم رعایت آن ستم در نظر گرفته می‌شود؛ بر این اساس حقوق اقتصادی را در بخش‌های مختلف ارتباط بانک با جامعه تعریف می‌شود. در صورت رعایت حقوق، عدالت در نظام اقتصادی محقق شده است. در پایین‌ترین مرتبه‌ای از عدالت باید حق هر صاحب حقی به او عطا شود و به‌نظر می‌رسد این مرتبه از عدالت پایین‌ترین مرتبه آن باشد، به‌گونه‌ای‌که اگر در نظامی حقوق صاحبان حق به آنان اعطا نشود، ظلم محقق شده است. این مرتبه از عدالت را می‌توان حد لازم عدالت در نظام اقتصاد اسلامی نامید، در مراتب بالاتر عدالت، الگو و رفتارهای اقتصادی را وضع هر چیز در جای خود می‌داند؛ این حد از عدالت را حد فضیلت در اقتصاد اسلامی بیان‌شده که با بررسی اندیشه مکاتب در خصوص عدالت و درنهایت با توجه عمیق‌تر بر مفهوم عدالت در اسلام، به بررسی عدالت در بانکداری اسلامی پرداخته خواهد شد. بنابر نظر اندیشمندان اسلام می‌بایست به‌منظور بررسی عدالت، حقوق اقتصادی در این نهاد موردبررسی قرار گیرد.

۱-۳. حقوق اقتصادی در بانکداری اسلامی

براساس موارد طرح‌شده در بخش قبلی عدالت در نظام بانکی زیرمجموعه عدالت در نظام اجتماعی و اقتصادی قرار می‌گیرد؛ بنابراین براساس تعریف عدالت در حوزه علوم اسلامی باید حق فرد و جامعه در ارتباط با بانکداری اسلامی مشخص گردد، درصورتی‌که اگر حق ایفا شود، می‌توان بیان کرد عدالت در نظام بانکی محقق شده است. درواقع به‌منظور تبین درست از مفهوم عدالت در نظام بانکی می‌بایست حق در بانکداری اسلامی تبین شود؛ اما

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

این حق چیست؟ براساس نظر برخی از حقوق‌دانان حق، امتیاز و منفعتی است متعلق به شخص که حقوق (قوانین) هر کشور، در مقام اجرای عدالت، از آن حمایت می‌کند و به او توان صرف در موضوع حق و منع دیگران از تجاوز به آن را می‌دهد. عدالت با حق رابطه مستقیم دارد، عدل با حق موضوعیت می‌یابد؛ بنابراین برای اجرای عدالت باید حقی به صاحب آن اعطا شود.

نظام بانکی با افرادی همچون کارکنان، مشتریان و سهامداران خود ارتباط دارد باید به‌گونه‌ای فعالیت کند که حق هریک از این گروه‌ها را لحاظ نماید. حوزه اثرگذاری رفتار و عملیات بانک‌ها فراتر از موارد فوق است؛ ازاین‌رو حقوق این دسته افراد لازم‌الرعایه است (قلیچ، ۱۳۹۷، ص. ۵۷). به‌بیان‌دیگر بانک یک واسطه مالی است که وجوه مازاد را در سطح جامعه در قالب سپرده جمع‌آوری می‌کند (تجهیز منابع) و از طرف دیگر این وجوه در قالب اعتبارات بین متقاضیان اختصاص می‌یابد (تخصیص منابع)؛ به‌این‌ترتیب نقش مهمی در توسعه اقتصادی ایفا می‌نماید (احمدی و صفرزاده، ۱۳۸۸، ص. ۸۱). براساس نکات بیان‌شده و باتوجه به کارکرد اصلی نظام بانکی در اقتصاد که تجهیز و تخصیص منابع پولی است، حقوق می‌بایست در دو حوزه تجهیز منابع و تخصیص منابع بانکی تعریف شود. همچنین براساس اندیشه اندیشمندان مکتب اسلام برای تبین عدالت در بانکداری اسلامی می‌بایست معیار حق در نظام بانکی تبین شود تا به کمک آن بتوان چارچوبی برای شاخص عدالت در نظام بانکی ارائه نمود؛ لذا در ادامه با استفاده ازنظر خبرگان به بررسی هریک از حقوق در حوزه تجهیز و تخصیص با استفاده از روش تحلیل محتوا پرداخته شده است.

۱-۴. پیشینه پژوهش

در پژوهش‌های صورت‌گرفته در حوزه عدالت، در کشور ایران ادبیات بسیار غنی موجود است؛ یک سری از مطالعات صورت‌گرفته به بررسی فلسفه عدالت در اسلام پرداخته و سعی نموده براساس دیدگاه اسلام به تبیین فلسفه عدالت در اسلام بپردازد. نظری (۱۳۸۳) در مقاله‌ای با عنوان «عدالت اقتصادی از نظر افلاطون و ارسطو و اسلام»، منشأ تمایز عدالت در اسلام با دیگر نظریات را به ارتباط الزامی عدالت و حق، عدم واگذاری کلیات حقوق متقابل بین حاکمیت و ملت به رأی و اندیشه فردی و ازبین‌بردن زمینه‌های

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

رانت‌خواری در بخش‌های گوناگون اقتصادی به‌منظور اجرا و تطابق حقوق متقابل حاکمیت و ملت و تحقق عدالت اقتصادی بیان کرده است.

میرمعزی (۱۳۹۳) در کتابی با عنوان «عدالت اقتصادی از دیدگاه اسلام»، عدالت را به‌عنوان یک هدف معرفی می‌نماید که در آن همه مردم به حق خود از ثروت‌ها و درآمدهای جامعه دست می‌یابند. وی اصول عدالت توزیعی را معرفی و راهکارهای لازم برای اجرا را بیان کردند.

نبوی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان «عدالت به‌مثابه راهبرد»، حکمت الهی را میزان حق هر چیزی می‌داند، حق محیط‌زیست و طبیعت بهره‌برداری صحیح از آن و عدم تخریب و آلوده نکردن می‌داند و حق جامعه را رفتار اجتماعی براساس رعایت حقوق متقابل و قراردادن هرکس و هر چیزی در جایگاه خودمی داند.

بعد از درک فلسفه عدالت در اسلام، نقش مهمی که عدالت می‌تواند در نهادهای اقتصادی ایفا کند موردبررسی قرار گرفته و همچنین اهمیت اجرای عدالت در بانک که یک‌نهاد اقتصادی قابل اهمیت است موردبررسی قرار گرفته است.

در مطالعات دیگری به بررسی تطبیقی بین عدالت در بانکداری اسلامی و متعارف پرداخته‌شده است. کهندل (۱۳۸۴) در مقاله‌ای با عنوان «عدالت در بانکداری اسلامی»، با نگاه مقایسه‌ای بین بانکداری بدون‌ربا و متعارف از منظر عدالت دریافت که بانکداری متعارف رواج‌دهنده بی‌عدالتی است، زیرا با به‌کارگیری منابع جامعه به افراد خاص با خلق پول و ربا سبب سفته‌بازی می‌شود؛ اما در بانکداری بدون‌ربا با حضور بانک در بخش واقعی اقتصاد و جلوگیری از سفته‌بازی، زمینه‌های عدالت اجتماعی فراهم می‌شود.

در یک سری از مطالعات صورت‌گرفته به استخراج معیارهای حق در ابعاد مختلف فعالیت بانکداری اسلامی پرداخته شده است. جمشیدی (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی اثرات کاهش نرخ سود و چگونگی اعمال آن در تطابق با شرایط واقعی بازار و تقسیم سود واقعی بین سپرده¬گذاران بر مبنای حق و عدل (با ضوابط اسلامی)»، با بررسی نرخ سود علی‌الحساب سپرده‌ها و مقایسه آن با نرخ تورم و براساس رابطه بین سپرده‌گذاران و بانک (مبنای عقد وکالت) بانک‌ها نتوانسته‌اند وظیفه خود را به‌خوبی انجام دهند.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

حجارکارگر، حسنی و خواجه‌زاده (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «شروط غیرمنصفانه در قراردادهای بانکی و تعارض آن با اهداف نظام بانکداری بدون‌ربا»، به بررسی شروطی که قراردادهای بانکی به دلیل موضع برتر بانک نسبت به مشتری به‌صورت غیرمنصفانه در قرارداد گنجانده می‌شود پرداخته است. آن‌ها بیان می‌کنند شروطی که در قراردادها در مقابل مشتریان گنجانده می‌شود در ظاهر از اصل صحت تبعیت می‌کند و بر اصول قراردادی صحیح منعقد شده است؛ اما در باطن به‌نوعی شرط تحمیلی قلمداد شده و مشتری براساس نیاز اقتصادی که دارد از روی ناچاری به این شروط غیرمنصفانه تن می‌دهد که این موضوع اصل عدالت در عرصه نظام پولی و بانکی خدشه‌دار می‌کند.

مهربان‌پور، موسویان و حشمتی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «میزان کامیابی شبکه بانکی کشور در تحقق اهداف نظام اقتصادی اسلام»، با توجه به انتقادهای وارده بر نظام بانکی با استفاده از شاخص‌های بانکداری اسلامی میزان انطباق و هم‌سویی نظام بانکی کشور را با اهداف نظام اقتصاد اسلامی پرداخته‌اند و در نتایج خود دریافتند که وضعیت نظام بانکی کشور از منظر شاخص عدالت، رشد اقتصادی، استقلال و سرمایه اجتماعی رو به بهبود نیست.

قلیچ (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «شناسایی چارچوب عملیاتی بانک عدالت‌محور با استفاده از رویکرد اسلامی»، بیان می‌کند مفهوم عدالت با رعایت کامل حق‌وحقوق افراد گره‌خورده است و ازاین‌رو سه قاعده رعایت حقوق عام، رعایت استحقاق افراد و توجه به نیاز اقشار ضعیف و ناتوان جهت چارچوب عملیاتی یک بانک عدالت‌مدار می‌بایست مدنظر قرار گیرد. وی در ادامه سعی نموده مصادیق موارد فوق‌الذکر را به‌صورت اجمالی ارائه نماید و درنهایت چهارچوب عملیاتی یک بانک عدالت‌محور با رویکرد اسلامی را استخراج نموده است.

عیوضلو و کریمی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «شناسایی و اندازه‌گیری شاخص عدالت و کارایی در نظام بانکی؛ موردمطالعه: بانک توسعه صادرات ایران، استان اصفهان»، کارایی را یک شرط لازم برای تحقق عدالت اقتصادی عنوان کردند. همچنین به‌منظور تحقق عدالت توجه به قابلیت و مزیت رقابتی را یکی از عوامل مهم برای تحقق این امر بیان نمودند. در این مقاله با شناسایی و اندازه‌گیری عدالت و کارایی در نظام بانکی در

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

بانک توسعه صادرات استان اصفهان پرداخته شده بود و بیان نمودند بانک توسعه صادرات می‌بایست باتوجه‌به اولویت‌های استان، منابع را تخصیص دهند.

سبحانی و امیرعلی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «پژوهشی در استخراج معیارهای حق و عدل در بانکداری بدون‌ربا»، به بررسی و استخراج معیارهای حق و عدل در بانکداری بدون‌ربا پرداخته‌اند و بیان نمودند عناصر نظام بانکی ایران توازن نسبی نداشته و بر مبنای کارایی اقتصادی شاخص بازده دارایی‌ها به‌عنوان معیار ارزیابی اعطای تسهیلات بانکی مطلوب نبوده است و معیار حفظ ارزش پول ملی به‌عنوان یکی از معیارهای عدالت رعایت نشده است و دو اصل شفافیت و نظارت به‌عنوان اصل عدالت صیانتی بیانگر نارسایی است.

هاشمی (۱۳۹۲) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «ارزیابی تحقق عدالت اقتصادی در الگوی بانکداری اسلامی با تأکید بر الگوی تفکیک و الگوی بانکداری تجاری»، بیان می‌کند الگوی تفکیک در بانکداری اسلامی به دلیل اینکه امکان نظارت بر طرح‌ها و توجیه اقتصادی آن‌ها و پرداخت سود واقعی ذی‌نفعان موجب اشتغال و کاهش تورم می‌شود. علاوه‌براین با اختصاص مانده‌حساب‌های جاری در قالب تسهیلات قرض‌الحسنه به نیازمندان و مناطق محروم، فقر را رفع و عدالت اقتصادی را محقق نمود.

موسویان (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «جایگاه عدالت اقتصادی در بانکداری اسلامی»، به بررسی جایگاه عدالت اقتصادی در بانکداری اسلامی، چهار اصل ارزش‌افزوده، توزیع متوازن منابع بانکی، ایجاد اشتغال، تعیین نرخ سود و حق‌الوکاله براساس عرضه و تقاضا به‌عنوان معیارهای عدالت در بانکداری اسلامی طرح کرده است.

پژوهش‌های دیگری در حوزه آسیب‌شناسی اجرای عدالت در بانکداری اسلامی در سراسر جهان صورت گرفته است. کامالا و رامال[9] (۲۰۱۳م) در مقاله‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی اجرای عدالت در بانکداری اسلامی در سراسر جهان»، نشان می‌دهد علی‌رغم تأکید اسلام به عدالت و رفع فقر، بانک‌های اسلامی برنامه منسجم و منظمی به‌منظور رفع فقر و ایجاد عدالت در اجتماع ندارد.

9. Kamla & Rammal

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

پژوهش‌های دیگری، ابزارهای خاص در جهت برقراری عدالت اجتماعی مورد بررسی قرار داده است، اما تاکنون پژوهشی که به احصا معیارهای عدالت به‌صورت جامع بررسی نماید و اولویت هر یک از این مقوله‌ها را مشخص نماید، انجام نگرفته است.

فاروق[10] (۲۰۰۵م) در مقاله‌ای با عنوان «بانکداری در مورد اسلام؟ عوامل تعیین‌کننده افشای مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها»، بیان کرده، نقش قرض‌الحسنه در بانک‌های اسلامی در راستای برقراری عدالت اجتماعی در جامعه بسیار تعیین‌کننده است و فرصت‌های بسیار بزرگی برای بانک‌های اسلامی فراهم نموده است.

چپرا (۱۴۰۱ق) در کتابی با عنوان «نحو نظام نقدی عادل»، به اهمیت اجرای عدالت در بانکداری اسلامی می‌پردازد و مبانی اصلی بانکداری اسلامی و سیاست‌های آن براساس عدالت تعریف کرده و می‌گوید بی‌تردید عدالت، ثبات و رشد اقتصادی از اهداف کلان و مهم نظام اقتصادی اسلام است و زیرنظام‌های نظام اقتصادی اسلام باید به‌گونه‌ای سامان یابد که اقتصاد را به سمت این هدف سوق دهد.

بودوارا، تومی، وانس و حسینی[11] (۲۰۲۳م) در مقاله‌ای با عنوان «کیفیت حکمرانی شرعی و عملکرد محیطی، اجتماعی و حاکمیتی در بانک‌های اسلامی»، به بررسی عملکرد زیست‌محیطی، اجتماعی و حاکمیتی در بانک‌های اسلامی پرداخته‌اند، در این مقاله عدل را یکی از اصول مهم و اساسی در اقتصاد اسلامی بیان می‌نمایند و تأکید می‌کنند که عدالت در جایگاه اجتماعی و اقتصادی باید در تمام جنبه‌های فعالیت بانکداری اسلامی حضور داشته باشند و هدف از این مفهوم را تعادل بین تمام ذی‌نفعان به شکل درون‌نسلی و بین‌نسلی بیان می‌نمایند و به بررسی حاکمیت شرکتی بر مبنای عدالت در بانک‌های اسلامی پرداخته شده و بیان نموده است بانک‌ها می‌بایست روابط خود را با تمام ذی‌نفعان در چارچوب عدالت بیان نمایند و در انتها عدالت را نه‌تنها به‌عنوان یک مفهوم اخلاقی بلکه به‌عنوان یک اصل اقتصادی و مدیریتی مطرح می‌نماید.

اتوبو و ادتونجی[12] (۲۰۲۰م) در پژوهش خود به ارزیابی عملکرد بانک های نیجریه در چارچوب ممنوعیت ربا و عدالت پرداخته‌اند و به بررسی روبه‌رشد ایجاد بانک‌های اسلامی در کشورهای غیرمسلمان مانند ایالات‌متحده آمریکا، انگلستان و دانمارک می‌پردازند و

10. Farook
11. Boudawara, Toumi, Wannes & Hussainey
12. Otubu & Adetunji

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

به‌صورت ویژه، عملکرد بانک اسلامی نیجریه مورد بررسی قرار داده‌اند و آگاهی مشتری‌ها در خصوص ربا را از مهم‌ترین چالش‌های توسعه بانکداری اسلامی در نیجریه ارزیابی کردند و همچنین بیان کردند اگر بانکداری اسلامی در این کشورها به‌درستی اجرا شود منجر به توزیع منصفانه منابع و فراهم آوردن فرصت‌های شغلی برای جوانان نیجریه می‌شود.

سوقی[۱۳] (۲۰۱۷م) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل عملکرد بانکداری اسلامی در اندونزی و مالزی: رویکرد شاخص مقاصد»، به بررسی مدل مقاصد شریعت بر عملکرد بانک‌های اسلامی پرداخته و بیان کرد بانک‌های اسلامی باید در تمام معاملات و فعالیت تجاری خود اصولی مبتنی‌بر صداقت و عدالت را رعایت کنند همچنین از معاملات ناعادلانه مانند قمار و ربا پرهیز کنند، این مقاله به تمام تلاش‌هایی که در بانکداری اسلامی به‌منظور اجرای عدالت تأکید دارد.

۲. سؤالات پژوهش

پس از بررسی مبانی نظری موجود و مطالعات انجام شده، پرسش‌های پژوهش به‌صورت زیر طراحی شده است:

- ✓ مهم‌ترین مقوله‌ها و زیر مقوله‌های عدالت در بانکداری اسلامی کدام است؟
- ✓ شاخص عدالت در بانکداری اسلامی با درنظرداشتن ضرایب اولویت مقوله‌ها کدام است؟

۳. روش پژوهش

در این بخش مدل پیاز تحقیق ساندرز، لوئیس و تورنهیل[۱۴] (۲۰۱۶م) مبنا قرار گرفته است. براساس این مدل، تحقیق از لایه‌های مختلف که در آن هر لایه متأثر از لایه بالاتر شکل گرفته است. این لایه‌ها عبارت‌اند از:

۱. مبانی فلسفی تحقیق؛
۲. رویکرد تحقیق؛
۳. روش‌شناسی تحقیق؛
۴. راهبرد تحقیق؛

13. Saoqi
14. Saunders, Lewis & Thornhill

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

۵. انتخاب روش؛
۶. افق زمانی تحقیق؛
۷. فن‌ها و رویه‌ها (شیوه گردآوری و تحلیل داده‌های تحقیق) (Saunders, Lewis & Thornhill, 2016, p. 138).

این پژوهش در سه فاز ذیل طراحی شده است:

- فاز اول: با استفاده از روش تحلیل محتوا به شناسایی و استخراج مقوله‌ها و زیرمقوله‌های اصلی شاخص عدالت در بانکداری اسلامی، با استفاده از ابزار مصاحبه با خبرگان پرداخته شده است.
- فاز دوم: با استفاده از ترکیب روش‌های گروه کانونی و مصاحبه فردی و با تمرکز بر مقوله‌ها و زیرمقوله‌های استخراجی فاز قبل، مقوله‌ها و زیر مقوله‌ها بااهمیت شناسایی شده است.
- فاز سوم: در این فاز با استفاده از روش AHP فازی، معیارهای استخراجی از فاز دوم تحقیق اولویت‌بندی می‌شوند.

جدول (۱): خلاصه فازهای تحقیق

فازها	اهداف هر فاز	روش/ ابزار مورداستفاده	روش گردآوری	هدف
فاز اول	شناسایی و استخراج مقوله‌ها و زیرمقوله‌های اصلی عدالت در بانکداری اسلامی	تحلیل محتوا	اسناد	توسعه‌ای
فاز دوم	بررسی مربوط بودن مقوله‌های ارائه‌شده در فاز اول تحقیق از دیدگاه خبرگان صنعت و تکمیل آن‌ها باتوجه‌به نظر خبرگان	روش گروه کانونی و مصاحبه فردی	مصاحبه	توسعه‌ای
فاز سوم	اولویت‌بندی مقوله‌ها و زیرمقوله‌های اصلی شاخص عدالت در بانکداری اسلامی	AHP فازی	پیمایش	کاربردی

۳-۱. تحلیل محتوا

کریپندورف[15] (۱۳۸۸) تحلیل محتوا را به‌عنوان فن پژوهشی به‌منظور استنباطی تکرارپذیر و معتبر از داده‌ها در مورد متون زیربنایی در نظر می‌گیرد. وی همچنین تأکید می‌کند این روش،

15. Krippendorff

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

شامل شیوه‌های تخصصی در پردازش داده‌های علمی است که هدف آن مانند تمامی فن‌های پژوهشی، فراهم آوردن شناخت، بینشی نو، تصویر واقعیت و ارائه راهنمایی برای عمل است (کریپندورف، ۱۳۸۸، صص. ۲۵-۲۶). از نظر هسیه و شانون (۲۰۰۵م) تحلیل محتوا نوعی فن تحقیق کیفی و روشی انعطاف‌پذیر برای تجزیه‌وتحلیل داده‌های متنی است که مجموعه‌ای از رویکردهای تحلیلی از تحلیل‌های احساسی، شهودی و تفسیری گرفته تا تحلیل‌های متنی محض و نظام‌مند را توضیح می‌دهد. در این پژوهش به بررسی تحلیل محتوا مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته و هم از روش گروه کانونی استفاده شده است (Hsieh & Shannon, 2005).

در این مقاله جامعه آماری کلیه خبرگان و صاحب‌نظران حوزه بانکداری اسلامی (کارشناسان سازمانی و دانشگاهی آشنا به صنعت بانکداری اسلامی) است. براساس هدف پژوهش و با توجه به معیارهایی نمونه، روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است که این معیارها شامل فعالیت دانشگاهی و پژوهشی تخصصی در حوزه مرتبط بانکداری و اقتصاد اسلامی و همکاری نزدیک با سیستم بانکی (حداقل ۵ سال سابقه) است. در رویکرد کیفی، حجم نمونه از طریق اشباع نظری حاصل می‌شود (Glaser & Strauss, 1967, p. 30). اشباع نظری به وضعیتی اشاره دارد که تحلیل داده‌های بیشتر، منجر به گسترش ویژگی‌های مقوله نخواهد شد. زمانی که مقوله‌ای کفایت لازم را کسب کرد، پژوهشگر به سراغ گروه‌های جدیدی از داده در مورد سایر مقوله‌ها می‌رود و تلاش می‌کند تا آن مقوله‌ها نیز کفایت لازم را کسب کنند. همچنین در این مقاله هدف از کدگذاری غوطه‌ورشدن در داده‌ها است، به همین دلیل است که متون موردبررسی چندین بار خوانده شده است. کدگذاری باز به این معنی است که هنگام خواندن متون، یادداشت‌هایی در متن نوشته شود. یادداشت‌های نوشته شده دوباره و دوباره خوانده می‌شوند و هر تعداد که لازم باشد سرفصل ایجاد می‌شود تا تمام جنبه‌های محتوا را پوشش دهد. کدهای خام چندین‌بار بررسی و مرور می‌شوند و مقوله‌ها در این مرحله ایجاد می‌شوند (Elo & Kyngas, 2008). پس از کدگذاری باز، فهرست مقوله‌ها تحت سرفصل‌های کلی‌تر گروه‌بندی می‌شوند. هدف از گروه‌بندی داده‌ها، کاهش تعداد مقوله‌ها از طریق دسته‌بندی مقولات مشابه و غیرمشابه است.

۳-۲. روش تحلیل سلسله‌مراتبی فازی

بعد از مشخص‌شدن مقوله‌ها و زیر مقوله‌های اصلی شاخص عدالت در بانکداری اسلامی با استفاده از تحلیل محتوا مصاحبه‌های صورت‌گرفته به‌منظور بررسی سطح اولویت هریک از

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

مقوله و زیر مقوله از روش تحلیل سلسله‌مراتبی فازی استفاده شده است. در این روش به جمع‌آوری نظرات کارشناسان و متخصصان پرداخته شده، بااین‌وجود روش تحلیل سلسله‌مراتبی معمولی به‌درستی نحوه تفکر انسانی را منعکس نمی‌کند، زیرا در مقایسه‌های زوجی این روش از اعداد دقیق استفاده می‌شود. تصمیم‌گیرندگان اغلب به دلیل طبیعت فازی مقایسات زوجی قادر نیستند به‌صراحت نظرشان را در مورد ارجحیت‌ها اعلام کنند. به همین دلیل در قضاوت‌هایشان استفاده از یک بازه را به استفاده از اعداد ثابت ترجیح می‌دهند. در روش تحلیل سلسله‌مراتبی فازی، پس از تهیه نمودار سلسله‌مراتبی از تصمیم‌گیرندگان خواسته می‌شود تا عناصر هر سطح را نسبت به هم مقایسه و اهمیت نسبی عناصر را با استفاده از اعداد فازی بیان کنند. در جدول (۲) نمونه‌ای از اعداد فازی مثلثی به همراه تابع عضویت آن‌ها ارائه شده است.

جدول (۲): اعداد فازی مثلثی به همراه تابع عضویت

عدد فازی	عبارت زبانی برای تعیین ارجحیت	مقیاس فازی مثلثی	دامنه	عضویت
$\tilde{9}$	ارجحیت بااهمیت کامل و مطلق	(7,9,9)	$7 \le x \le 9$	$\frac{x-7}{9-7}$
$\tilde{7}$	ارجحیت بااهمیت خیلی قوی	(5,7,9)	$7 \le x \le 9$ $5 \le x \le 7$	$\frac{9-x}{9-7}$ $\frac{x-5}{7-5}$
$\tilde{5}$	ارجحیت بااهمیت قوی	(3,5,7)	$5 \le x \le 7$ $3 \le x \le 5$	$\frac{7-x}{7-5}$ $\frac{x-3}{5-3}$
$\tilde{3}$	ارجحیت بااهمیت کم	(1,3,5)	$3 \le x \le 5$ $1 \le x \le 3$	$\frac{5-x}{5-3}$ $\frac{x-1}{3-1}$
$\tilde{1}$	ارجحیت بااهمیت برابر	(1,1,3)	$1 \le x \le 3$	$\frac{3-x}{3-1}$
2, 4, 6 & 8	برای ترجیحات بین عبارت‌های زبانی فوق	-	-	-

منبع: (قلی‌پور و محمدزاده، ۱۳۹۱، ص. ۶۸)

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

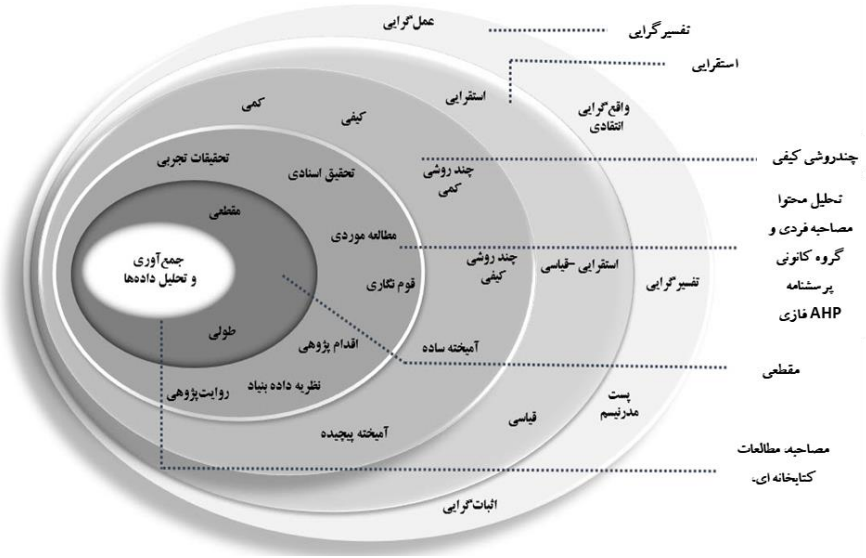
بر اساس چهار شیوه گردآوری اطلاعات در تحقیقات کیفی که توسط (Creswell & Creswell, 2017, p. 218) بیان شده در جدول (۳) هر کدام از این شیوه‌ها در هر یک از فازهای پژوهش بررسی شده است.

جدول (۳): شیوه گردآوری داده‌ها در فازهای پژوهش

مراحل	تشریح مرحله	شیوه گردآوری داده
فاز اول	استخراج مقوله‌ها و زیرمقوله‌های اصلی شاخص عدالت در بانکداری اسلامی	اسناد کیفی؛ مصاحبه کیفی؛ بررسی پژوهش‌های صورت‌گرفته و مصاحبه
فاز دوم	تکمیل مقوله‌ها و زیرمقوله‌های اصلی شاخص عدالت در بانکداری اسلامی	مصاحبه‌های کیفی؛ شامل مصاحبه گروه‌های کانونی و مصاحبه فردی با خبرگان
فاز سوم	اولویت‌بندی مقوله‌های شاخص عدالت در بانکداری اسلامی	جمع‌آوری داده در قالب پرسشنامه فازی

منبع: (Creswell, 2017, p. 218 & Creswell)

به‌منظور جمع‌بندی و درک بهتر روش‌شناسی این پژوهش، لایه‌های کلی آن براساس پیاز پژوهش ساندرز، لوئیس و تورنهیل (۲۰۱۶م) ارائه شده است.

شکل (۱): شمای کلی روش‌شناسی پژوهش

منبع: (Saunders, Lewis & Thornhill, 2016)

Archive of SID.ir

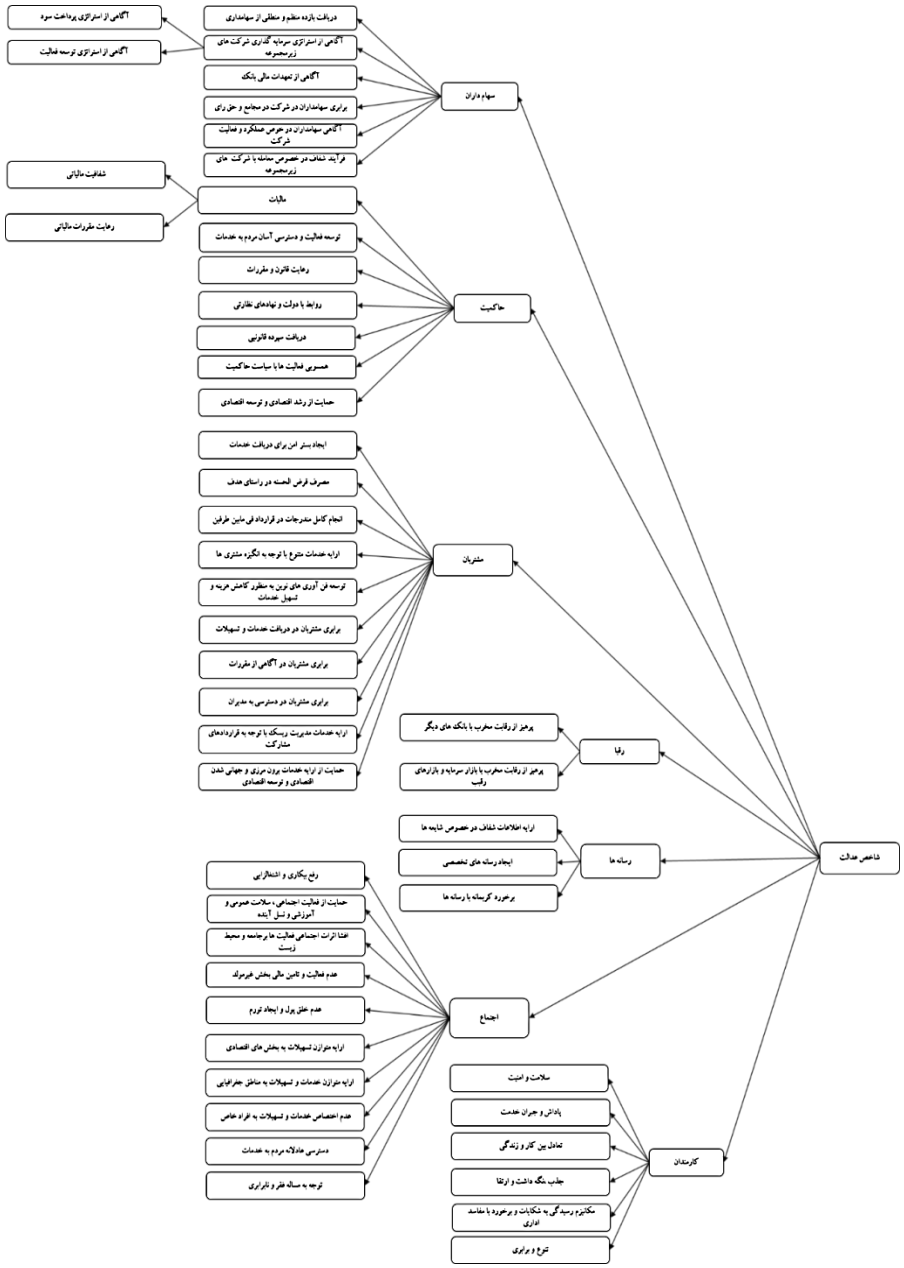
Archive of SID.ir

۴. تجزیه‌وتحلیل یافته‌ها

ابتدا در این بخش مقوله‌ها و زیرمقوله‌های اصلی عدالت در بانکداری اسلامی با استفاده از روش تحلیل محتوای مصاحبه‌ها ارائه شده، سپس معیارهای استخراج شده در فاز اول در اختیار خبرگان قرار گرفته و مربوط بودن کلیه اجزای مقوله‌ها بررسی شد و پس‌ازآن مقوله‌های استخراج‌شده در گام پیشین پژوهش باتوجه‌به نظر خبرگان و استفاده از روش AHP فازی اولویت‌بندی شده است. در این مطالعه پس از پایان یافتن ۲۳ مصاحبه اشباع نظری حاصل شد، با این حال به‌منظور حصول اطمینان از کفایت و مربوط بودن مؤلفه‌ها، با ۴۰ نفر از متخصصان صنعت مصاحبه شد و نمونه‌ها به‌صورت هدفمند و باتوجه به معیارهای مشخص انتخاب شد؛ شایان ذکر است در روند مصاحبه‌ها با هدایت محقق به‌عنوان تسهیل‌گر شاخص‌های استخراجی ازلحاظ مربوط بودن موردبررسی قرار گرفت و به‌منظور تکمیل مقوله‌های شاخص عدالت در بانکداری اسلامی و اولویت‌بندی مؤلفه‌های اصلی شاخص عدالت در بانکداری اسلامی با خبرگان صنعت مصاحبه صورت‌گرفته است. بررسی مصاحبه و پژوهش‌های انجام‌شده توسط نمونه و کدگذاری اولیه این داده‌ها منتج به استخراج کد خام شده است پس از استخراج کدهای خام اولیه، این کدها بارها توسط محققین بررسی و دسته‌بندی شده است. طبقه‌بندی کدهای خام به‌دست‌آمده تحت ۷ مقوله استخراج شده است. در ادامه کلیه مقوله‌ها و زیر مقوله‌های استخراج‌شده به تفکیک هر یک از طبقات ارائه شد. لازم به ذکر است این مقوله‌ها و زیر مقوله‌ها ابتدا از تحلیل محتوا استخراج و سپس مورد تأیید خبرگان قرار گرفته است.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

شکل (۲): شمای کلی مقوله‌ها و زیرمقوله‌های شناسایی‌شده

منبع: (یافته‌های تحقیق)

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

با بررسی مقوله‌های شناسایی شده، می‌توان بیان کرد باتوجه به اینکه حق، ملاک بررسی عدالت در اسلام قرار گرفته است. کارول (۱۹۹۴م) بیان کرده ذی‌نفع فرد یا گروهی است که بر اقدامات، سیاست‌ها و برنامه‌های سازمان تأثیر می‌گذارد یا از آن تأثیر می‌پذیرد (Carroll, 1994, p. 7) یا در تعریف دیگری کلارکسون (۱۹۹۵م) بیان می‌کند ذی‌نفع کسی است که چیزی را درنتیجه این فعالیت‌ها به دست می‌آورد یا از دست می‌دهد. برنامه و طرح‌ها می‌تواند ذی‌نفعان محدود یا متنوع داشته باشد هرچه تعداد ذی‌نفعان بیشتر باشد مدیریت آن‌ها و تحقق هم‌زمان خواسته‌های آن‌ها سخت‌تر است (Clarkson, 1995, p. 103).

براساس نظریه ذی‌نفعان تأثیر شرکت‌ها بر جامعه بسیار زیاد است و شرکت‌ها می‌بایست علاوه به سهامداران به کارکنان، فروشندگان، مشتریان، رقبا، دولت و... حتی نسل‌های آتی توجه کنند؛ بنابراین در برخی از منابع ذی‌نفعان را به دو گروه داخلی و خارجی تقسیم کرده‌اند، ذی‌نفعان داخلی شامل سهامداران، مدیران و کارکنان هستند که ارتباط آن‌ها با شرکت به‌صورت مستقیم است و ذی‌نفعان خارجی شامل سرمایه‌گذاران، حسابرسان، اعتباردهندگان، توزیع‌کنندگان، مشتریان، رقبا، رسانه‌ها، جامعه صنفی نسل‌های آینده هستند که به‌طور غیرمستقیم با شرکت در ارتباط هستند.

در این بخش از مقاله از روش تحلیل سلسله‌مراتبی فازی چانگ به‌منظور تعیین اولویت‌های هریک از مقوله‌ها و زیرمقوله‌های اصلی عدالت در بانکداری اسلامی استفاده شده است. پرسشنامه موردنیاز براساس منطق فازی و تفکیک هریک از مقوله‌ها و زیرمقوله‌های اصلی عدالت در بانکداری اسلامی استفاده شده است. پرسشنامه موردنیاز براساس منطق فازی و تفکیک هر یک از مقوله‌ها و زیرمقوله‌های تهیه و در اختیار ۴۰ نفر خبرگان قرار گرفته است. ابعاد و مؤلفه‌های شاخص عدالت ارائه شده و در پرسشنامه از فاز دوم پژوهش و پس از تکمیل مصاحبه به‌دست‌آمده است. در این مرحله سلسله‌مراتب مسأله به همراه هدف، شاخص‌ها و گزینه‌ها تعیین می‌گردد. درخت سلسه‌مراتبی پژوهش حاضر همان خروجی فاز دوم پژوهش است و شامل تمامی مؤلفه‌های شاخص عدالت در هریک از ابعاد مورد بررسی است؛ به همین دلیل ماهیت مسأله در این مقاله گزینه‌ها برای تصمیم‌گیری وجود ندارد و هدف تعیین هریک از مقوله‌ها و زیرمقوله‌های شاخص عدالت در بانکداری اسلامی است.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

جدول (۴): محاسبات و اولویت‌بندی مقوله‌های اصلی عدالت در بانکداری اسلامی

(نرخ سازگاری پرسشنامه=۰/۰۰۰۲۱۴)

زیر مقوله	وزن نسبی زیر مقوله	اولویت نسبی زیر مقوله
اجتماع	۰/۱۴۴۱	۵
حاکمیت	۰/۱۵۰۹	۴
رسانه‌ها	۰/۰۸۶۳	۷
رقبا	۰/۱۲۳۲	۶
سهامداران	۰/۱۶۳۲	۳
کارمندان	۰/۱۶۸۸	۱
مشتریان	۰/۱۶۳۴	۲

منبع: (یافته‌های تحقیق)

به‌منظور رتبه‌بندی مقوله‌های عدالت در بانکداری اسلامی، مقوله‌های مربوط به چارچوب استخراج شده از مرحله قبلی، با استفاده از پرسشنامه فازی با درنظرداشتن مقوله‌های نهایی تهیه و در اختیار خبرگان صنعت قرار گرفت. برخلاف پرسشنامه عادی که نیازمند بررسی پایایی و روایی است، در پرسشنامه مقایسات زوجی نرخ ناسازگاری موضوع بااهمیتی است که نشان می‌دهد تا چه اندازه پاسخ‌های ارائه شده بادقت بوده است و با یکدیگر سازگار هستند، ساعتی[16] بنیان‌گذار روش تحلیل سلسه‌مراتبی، نرخ کمتر از ۰/۱ را موردقبول می‌داند.

پرسشنامه اول مربوط به مقایسه میان مقوله‌های اصلی عدالت در بانکداری اسلامی و پرسشنامه دوم تا دهم مربوط به اولویت‌بندی زیر مقوله‌های هر یک از مقوله‌هاست. به جهت طولانی بودن جداول مربوط به محاسبات روش AHP فازی، از ارائه این اطلاعات در متن خودداری شده است. شکل (۲) یافته‌های مربوط به اولویت‌بندی هریک از مقوله‌های اصلی در بانکداری اسلامی را نشان می‌دهد. براساس یافته‌های حاصل از فرایند تحلیل سلسه‌مراتبی فازی مقوله‌ی کارکنان با درجه اولویت ۰/۱۶۸۸ دارای بیشترین ارجحیت ازنظر خبرگان صنعت است و مقوله رسانه‌ها با درجه اولویت ۰/۰۸۶۳ دارای کمترین ارجحیت از منظر خبرگان است؛ بنابراین اولویت‌های مربوط به مقوله‌های اصلی

16. Saaty

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

عدالت در بانکداری اسلامی به ترتیب مربوط به مقوله مشتریان، سهامداران، حاکمیت، جامعه و رقبا قرار می‌گیرند.

۴-۱. جامعه

جدول (۵):وزن نسبی و نهایی زیر مقوله‌های مقوله جامعه

(نرخ سازگاری پرسشنامه=۰/۰۰۶۱)

زیر مقوله	وزن نسبی زیر مقوله	وزن نهایی	اولویت نسبی زیر مقوله	اولویت نهایی
ارائه متوازن تسهیلات به بخش‌های اقتصادی	۰/۰۷۵	۰/۰۱۱	۵	۳۶
ارائه متوازن تسهیلات و خدمات به مناطق جغرافیایی	۰/۰۶۹	۰/۰۱۰	۷	۳۹
افشا اثرات اجتماعی فعالیت‌ها بر جامعه و محیط‌زیست	۰/۰۴۸	۰/۰۰۷	۹	۴۳
توجه مسأله فقر و نابرابری	۰/۱۴۸	۰/۰۲۱	۴	۲۲
حمایت از فعالیت‌های اجتماعی، سلامت عمومی و آموزش نسل آینده	۰/۰۴۷	۰/۰۰۷	۱۰	۴۴
حمایت از رشد اقتصادی و توسعه اقتصادی	۰/۱۷۰	۰/۰۲۴	۱	۱۶
دسترسی عادلانه به خدمات	۰/۰۵۸	۰/۰۰۸	۸	۴۱
رفع بیکاری و اشتغال‌زایی	۰/۱۶۲	۰/۰۲۳	۲	۱۹
عدم‌اختصاص خدمات و تسهیلات به افراد خاص	۰/۱۵۰	۰/۰۲۲	۳	۲۱
عدم‌فعالیت و تأمین مالی بخش غیرمولد	۰/۰۷۴	۰/۰۱۱	۶	۳۷

منبع: (یافته‌های تحقیق)

نتایج حاصل از بررسی‌های مربوط به اولویت‌بندی کلیه مقوله‌های جامعه در جدول (۵) ارائه شده است، ستون اولویت نسبی درجه اولویت هریک از زیر مقوله‌ها جامعه نسبت به سایر زیر مقوله‌ها را نشان می‌دهد، براساس اطلاعات این جدول، زیرمقوله حمایت از رشد اقتصادی و توسعه اقتصادی با درجه ارجحیت (۰/۱۷۰) دارای بالاترین میزان اهمیت ازنظر

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

خبرگان بوده است، زیرمقوله‌های رفع بیکاری و اشتغال‌زایی، عدم‌اختصاص خدمات و تسهیلات به افراد خاص، توجه به مسأله فقر و نابرابری، ارائه متوازن تسهیلات به بخش‌های اقتصادی، عدم‌فعالیت و تأمین مالی بخش غیرمولد، ارائه متوازن تسهیلات و خدمات به مناطق جغرافیایی، دسترسی عادلانه به خدمات، افشا اثرات اجتماعی فعالیت‌ها بر جامعه و محیط‌زیست و حمایت از فعالیت‌های اجتماعی، سلامت عمومی و آموزش نسل آینده به ترتیب در جایگاه دوم تا دهم قرار می‌گیرد. برای تعیین وزن نهایی تمامی زیرمقوله‌ها لازم است وزن نسبی هر یک از مقوله‌ها در وزن مقوله مربوطه ضرب شود.

۴-۲. دولت و مقررات‌گذاران (حاکمیت)

این گروه قادر به وضع مقررات و سیاست‌هایی هستند که می‌تواند بر نحوه فعالیت و عملکرد بانک‌ها تأثیر گذارد، بانک‌ها موظف به رعایت این دسته از قوانین و مقررات بوده و باید گزارش مناسب در خصوص رعایت آن‌ها داشته باشد. در واقع حاکمیت به‌واسطه مجوزی که بانک می‌دهد امکان تجهیز منابع را دریافت می‌کند و بدون مجوز، بانک قادر به فعالیت نیست؛ بنابراین حقی را می‌توان برای حاکمیت متصور بود و به‌واسطه این مجوز است که بانک قدرت خلق پول می‌یابد. مهم‌ترین حقوق حاکمیت به شرح ذیل است.

جدول (۶): وزن نسبی و نهایی زیر مقوله‌های مقوله مشتریان

(نرخ سازگاری پرسشنامه=۰/۰۱۰۷)

زیر مقوله	وزن نسبی زیر مقوله	وزن نهایی	اولویت نسبی زیر مقوله	اولویت نهایی
توسعه فعالیت و دسترسی آسان مردم به خدمات	۰/۱۰۰	۰/۰۱۵	۶	۳۵
حمایت از رشد اقتصادی و توسعه اقتصادی	۰/۰۵۳	۰/۰۰۸	۷	۴۲
دریافت سپرده قانونی	۰/۱۱۹	۰/۰۱۸	۳	۲۸
رعایت قانون و مقررات	۰/۲۱۸	۰/۰۳۳	۲	۶
روابط با دولت و نهادهای نظارتی	۰/۱۰۸	۰/۰۱۶	۵	۳۴
مالیات	۰/۲۹۲	۰/۰۴۴	۱	۳
همسویی فعالیت با سیاست حاکمیت	۰/۱۱۰	۰/۰۱۷	۴	۳۲

منبع: (یافته‌های تحقیق)

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

در بین زیرمقوله‌های مقوله حاکمیت، زیرمقوله مالیات با ارجحیت ۰,۲۹۹ دارای بالاترین ارجحیت است و کم‌ترین ارجحیت را زیر مقوله‌ی مالیات از رشد اقتصادی و توسعه اقتصادی دارد. زیر مقوله‌های رعایت قوانین و مقررات، دریافت سپرده قانونی، هم‌سویی فعالیت با سیاست حاکمیت، روابط دولت و نهادهای نظارتی و توسعه فعالیت و دسترسی آسان مردم به خدمات در رتبه دوم تا ششم قرار می‌گیرد. زیرمقوله مالیات خود به دو زیرمقوله جزئی‌تر رعایت مقررات مالیاتی با درجه ارجحیت نسبی ۰/۵۹۰ و شفافیت مالیاتی با درجه ارجحیت نسبی۰/۴۰۹ طبقه‌بندی می‌شود.

جدول (۷): وزن نسبی و نهایی زیر مقوله‌های مقوله مالیات

زیر مقوله	وزن نسبی زیر مقوله	وزن نهایی	اولویت نسبی زیر مقوله
رعایت مقررات مالیاتی	۰/۵۹۰	۰/۰۲۶	۱
شفافیت مالیاتی	۰/۴۰۹	۰/۰۱۸۰	۲

منبع: (یافته‌های تحقیق)

۴-۳. رسانه‌ها

رسانه‌ها با فعالیت خود به ایجاد شفافیت و گردش اطلاعات کمک می‌کند و می‌تواند بسیاری از خطرها و ریسک‌های پیش‌روی بازار را به آگاهی جامعه و مشتریان برسانند؛ بنابراین رسانه کمک می‌کند که اطلاعات مناسب و در زمان مناسب در اختیار بخش‌های مختلف قرار بگیرد؛ لذا حقوق رسانه‌ها به شرح ذیل است:

جدول (۸): وزن نسبی و نهایی زیر مقوله‌های مقوله مشتریان

(نرخ سازگاری پرسشنامه=۰/۰۰۳۰۵)

زیر مقوله	وزن نسبی زیر مقوله	وزن نهایی	اولویت نسبی زیر مقوله	اولویت نهایی
ارائه اطلاعات شفاف در خصوص شایعه‌ها	۰/۵۰۰	۰/۰۴۳	۱	۴
ایجاد رسانه‌های تخصصی	۰/۲۷۲	۰/۰۲۳	۲	۱۸
برخورد کریمانه با رسانه‌ها	۰/۲۲۸	۰/۰۲۰	۳	۲۴

منبع: (یافته‌های تحقیق)

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

در بین زیرمقوله‌های، مقوله رسانه، زیرمقوله ارائه اطلاعات شفاف در خصوص شایعه‌ها، ایجاد رسانه‌های تخصصی و برخورد کریمانه با رسانه‌ها به ترتیب اولویت رتبه‌بندی می‌شود.

۴-۴. رقبا

این گروه بر فعالیت شرکت اثر می‌گذارد و از فعالیت شرکت اثر می‌پذیرد. باتوجه به اینکه بانک نقش بسیار مهمی در اقتصاد و سایر نهادها در اقتصاد دارد؛ بنابراین حقوق را می‌توان برای این گروه در نظر گرفت، رقبا با ایجاد فضای رقابت به‌منظور جذب مشتری موجب رشد و ارتقای فعالیت بانک می‌شود.

جدول (۹): وزن نسبی و نهایی زیر مقوله‌های مقوله مشتریان

زیر مقوله	وزن نسبی زیر مقوله	وزن نهایی	اولویت نسبی زیر مقوله	اولویت نهایی
پرهیز از رقابت مخرب با بازار سرمایه و بازهای رقیب	۰/۵۱۵	۰/۰۶۳	۲	۱
پرهیز از رقابت مخرب با بانک‌های دیگر	۰/۴۸۵	۰/۰۶۰	۱	۲

منبع: (یافته‌های تحقیق)

با برسی نظر خبرگان می‌توان دریافت پرهیز از رقابت مخرب با بانک‌های دیگر و پرهیز از رقابت مخرب با بازار سرمایه و بازارهای رقیب به ترتیب ارجحیت در مقوله رقبا قرار می‌گیرند.

۴-۵. سهامداران

این گروه مالکان بانک‌ها هستند و منابع مالی لازم برای فعالیت را در اختیار آن قرار می‌دهد؛ بدون این منابع امکان دریافت مجوز وجود ندارد. سهامداران می‌توانند از عملکرد گذشته و چشم‌انداز آتی بانک مطلع شده و براین‌اساس در خصوص نگه داشت یا فروش سهام خود تصمیم‌گیری کنند.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

جدول (۱۰): وزن نسبی و نهایی زیر مقوله‌های مقوله مشتریان

(نرخ سازگاری پرسشنامه=۰/۰۹۲)

زیر مقوله	وزن نسبی زیر مقوله	وزن نهایی	اولویت نسبی زیر مقوله	اولویت نهایی
آگاهی از روش سرمایه‌گذاری شرکت‌های زیرمجموعه	۰/۱۳۴	۰/۰۲۲	۶	۲۰
آگاهی از تعهدات مالی بانک	۰/۲۱۲	۰/۰۳۵	۱	۵
آگاهی سهامداران در خصوص عملکرد و فعالیت شرکت	۰/۱۵۵	۰/۰۲۵	۴	۱۴
برابری سهامداران در شرکت در مجامع و حق رأی	۰/۱۵۵	۰/۰۲۵	۵	۱۵
دریافت بازده منطقی از سهامداری	۰/۱۶۸	۰/۰۲۷	۳	۱۱
فرایند شفاف در خصوص معامله با شرکت‌های زیرمجموعه	۰/۱۷۷	۰/۰۲۹	۲	۱۰

منبع: (یافته‌های تحقیق)

با بررسی زیرمقوله‌های، مقوله سهامداران می‌توان اذعان داشت آگاهی از تعهدات بانک با درجه ارجحیت ۰/۲۱۲ در جایگاه نخست و زیرمقوله‌های فرایند شفاف در خصوص معامله با شرکت‌های زیرمجموعه، دریافت بازده منطقی از سهامداری، آگاهی در خصوص عملکرد و فعالیت شرکت، برابری سهامداران در شرکت در مجامع و حق رأی و آگاهی از روش سرمایه‌گذاری شرکت‌های زیرمجموعه در جایگاه‌های بعدی به ترتیب قرار می‌گیرند و زیرمقوله‌ی آگاهی از روش سرمایه‌گذاری شرکت‌های زیرمجموعه به دو زیرمقوله جزئی‌تر به ترتیب ارجحیت جدول (۱۰) قرار می‌گیرد.

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

جدول (۱۱): وزن نسبی و نهایی زیر مقوله‌های مقوله آگاهی از روش سرمایه‌گذاری شرکت‌های زیرمجموعه

زیر مقوله	وزن نسبی زیر مقوله	وزن نهایی	اولویت نسبی زیر مقوله
آگاهی از روش پرداخت سود	۰/۳۹۹	۰/۰۰۸	۲
آگاهی از روش توسعه فعالیت	۰/۰۶۰۰	۰/۰۱۳	۱

منبع: (یافته‌های تحقیق)

۴-۶. کارکنان

کارکنان مهم‌ترین دارایی شرکت هستند و انجام فعالیت روزانه بانک‌ها را برعهده دارند، کارکنان در واقع مهم‌ترین مزیت رقابتی بانک‌ها هستند. تجهیز هرچه بیشتر منابع بانکی، بستگی مستقیم به قابلیت نیروی انسانی مشاغل در این صنعت دارد، بی‌تردید کارکنان سیستم بانکی در تعاملات سازمانی خود به‌ویژه در برخی رفتارهای مدیریت با کارکنان (توزیع پاداش‌ها، روابط سرپرستی، ارتقا و انتصاب‌ها) حقوقی دارند که تضییع آن عدالت در سیستم بانکی زیر سؤال می‌برد. این گروه شامل تمامی افرادی است که در اداره فعالیت بانک‌ها نقش دارد و فارغ از بحث جایگاه شغلی کلیه مدیران، کارشناسان و اعضای هیأت‌مدیره را در برمی‌گیرد؛ بنابراین شناخت حق این بخش نقش بسیار مهمی در راستای عدالت دارد. عدالت به معنای دادن حق هر صاحب حق، نهادن هر چیز در جای خود، تساوی و نفی هرگونه تبعیض و رعایت استحقاق‌ها در خصوص کارمندان بسیار مهم است در ادامه به بررسی مهم‌ترین حقوق کارکنان پرداخته خواهد شد.

جدول (۱۲): وزن نسبی و نهایی زیر مقوله‌های مقوله مشتریان (نرخ سازگاری پرسشنامه=۰/۰۰۲۱)

زیر مقوله	وزن نسبی زیر مقوله	وزن نهایی	اولویت نسبی زیر مقوله	اولویت نهایی
پاداش و جبران خدمت	۰/۱۹۱	۰/۰۳۲	۱	۷
تعادل بین کار و زندگی	۰/۱۵۷	۰/۰۲۶	۴	۱۲
تنوع و برابری	۰/۱۸۷	۰/۰۳۲	۲	۸
جذب نگه داشت و ارتقا	۰/۱۵۳	۰/۰۲۶	۵	۱۳
سلامت و امنیت	۰/۱۷۱	۰/۰۲۹	۳	۹

منبع: (یافته‌های تحقیق)

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

بررسی پرسشنامه‌های تکمیل شده توسط مصاحبه‌شوندگان در حوزه کارکنان در جدول (۱۲) نشان داده شده است و زیرمؤلفه‌های پاداش و جبران خدمت دارای بیشترین ارجحیت در بین زیرمقوله‌های کارکنان است و در رتبه‌های بعدی تنوع و برابری، سلامت و امنیت، تعادل بین کار و زندگی و جذب و نگه داشت و ارتقا قرار می‌گیرند.

۴-۷. مشتریان

مشتریان شامل گروه‌هایی هستند که برای بانک‌ها منافع اقتصادی دارند و موجب رشد و توسعه این گروه از شرکت‌ها می‌شوند. کلیه خدماتی که بانک‌ها ارائه می‌کنند در راستای رفع نیازهای مشتریان صورت می‌پذیرد، به‌نحوی‌که ارائه بهترین خدمات به این گروه و جلب رضایت آن‌ها مهم‌ترین هدف بانک‌هاست. در واقع بخشی از مشتریان بانک سپرده‌گذار هستند و بخشی دیگر از مشتریان دریافت‌کننده خدمات از بانک‌ها هستند، سپرده‌گذاران اعم از خرد و کلان، دولتی و بخش خصوصی از حقوقی برخوردارند که به بررسی حقوق مشتریان خواهیم پرداخت.

جدول (۱۳): وزن نسبی و نهایی زیر مقوله‌های مقوله مشتریان

(نرخ سازگاری پرسشنامه=۰/۰۰۷۴)

زیر مقوله	وزن نسبی زیر مقوله	وزن نهایی	اولویت نسبی زیر مقوله	اولویت نهایی
ارائه خدمات برون‌مرزی و جهانی‌شدن و توسعه اقتصاد	۰/۱۱۹	۰/۰۲۰	۲	۲۵
ارائه خدمات متنوع باتوجه‌به انگیزه مشتریان	۰/۱۱۰	۰/۰۱۸	۴	۲۷
ارائه خدمات مدیریت ریسک باتوجه‌به قراردادهای مشارکت	۰/۰۵۶	۰/۰۰۹	۱۰	۴۰
انجام کامل مندرجات در قرارداد فی‌مابین طرفین	۰/۱۰۱	۰/۰۱۶	۸	۳۳
ایجاد بستر امن برای دریافت خدمات	۰/۱۲۵	۰/۰۲۰	۱	۲۳
برابری مشتریان در آگاهی از مقررات	۰/۰۶۲	۰/۰۱۰	۹	۳۸

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

برابری مشتریان در دریافت خدمات و تسهیلات	۰/۱۰۲	۰/۰۱۷	۷	۳۱
برابری مشتریان در دسترسی به مدیران	۰/۱۰۲	۰/۰۱۷	۶	۳۰
توسعه فناوری‌های نوین به‌منظور کاهش هزینه و تسهیل خدمات	۰/۱۰۴	۰/۰۱۷	۵	۲۹
مصرف قرض‌الحسنه در راستای هدف	۰/۱۱۹	۰/۰۱۹	۳	۲۶

منبع: (یافته‌های تحقیق)

براساس نظر خبرگان صنعت، مطابق با جدول (۱۳) زیرمقوله‌های مشتریان نشان داده شده است. زیرمقوله‌های ایجاد بستر امن برای دریافت خدمات با درجه ارجحیت ۰/۱۲۵، دارای بیشترین ارجحیت و زیرمقوله‌های ارائه خدمات برون‌مرزی و جهانی‌شدن و توسعه اقتصاد، مصرف قرض‌الحسنه در راستای هدف، ارائه خدمات متنوع باتوجه به انگیزه مشتریان، توسعه فن‌آوری‌های نوین به‌منظور کاهش هزینه و تسهیل خدمات، برابری مشتریان در دسترسی به مدیران، برابری مشتریان در دریافت خدمات و تسهیلات، انجام کامل مندرجات در قرارداد فی‌مابین طرفین، برابری مشتریان در آگاهی از مقررات و ارائه خدمات مدیریت ریسک باتوجه به قراردادهای مشارکت به ترتیب در جایگاه دوم تا دهم ازنظر خبرگان صنعت قرار می‌گیرند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مفهوم عدالت در سیر تحول اندیشه‌ورزی مکاتب گوناگون یکی از مفاهیم بسیار موردتوجه و محل بحث و مجادله بین اندیشه‌ورزان بوده است. هریک از مکاتب با رویکرد خود سعی در تبین مفهوم عدالت داشته است اما این مفهوم در اسلام جلوه‌ای دیگر یافته است، به‌گونه‌ای‌که عالی‌ترین سطح آن را در منظر دانشمندان مسلمان می‌توان یافت که آزادی را نیز یک بعد از عدالت می‌بینند، زیرا در اسلام عدالت با واژه حق گره‌خورده است؛ در واقع زمانی عدالت صورت گرفته است حق هر صاحب حقی به وی عطا شود.

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و شکل‌گیری نظام اسلامی در کشور ایران، نظام بانکی به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین زیر نظام اقتصادی کشور و اهمیتی که این نهاد برای توسعه کشور و رفع نیازهای نهادهای دیگر به‌ویژه مردم داشت، اسلامی شدن آن بسیار موردتوجه

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

قرارگرفته است، نخستین گام در این خصوص اجرای بانکداری بدون‌ربا بود که در سال ۱۳۶۳، صورت گرفت، اما صرف حرمت ربا در نظام بانکی نمی‌توان بانکداری اسلامی را اجرا نمود، براساس نظر اندیشمندان مسلمان اجرای عدالت نیز یکی از مؤلفه‌های اصلی بانکداری اسلامی است، به همین منظور در این مقاله به شناسایی مفهوم عدالت در نظام بانکی و شناسایی ابعاد آن و طراحی شاخص این مفهوم در نظام بانکی پرداخته شده است تا بتوان با کمک شناسایی ابعاد آن میزان انطباق نظام بانکی با عدالت را دریافت و بتوان آن را مدیریت کرد با بررسی کارکرد تجهیز و تخصیص منابع نظام بانکی در اقتصاد، عدالت در این حوزه مشخص می‌شود.

با استفاده از روش تحلیل محتوا و به‌کارگیری روش AHP فازی به بررسی مقوله‌های اصلی عدالت پرداخته شده است؛ درواقع گروه‌هایی که با توجه به فعالیت نظام بانک می‌بایست حقوق آن‌ها شناسایی و رعایت شود احصا گردید و زیرمقوله‌های عدالت، حقوق هریک از گروه‌های شناسایی شده که بانک می‌بایست این حقوق رعایت نماید تا نظام بانکی بتواند با رعایت آن عدالت را اجرا نماید.

کارکنان به‌عنوان مهم‌ترین گروه در میان مقوله عدالت در بانکداری اسلامی شناسایی شدند که تجهیز منابع در نظام بانکی برعهده آن‌هاست و حقوقی که در خصوص این گروه در قالب زیرمقوله کارکنان به ترتیب اولویت جبران پاداش خدمت، تنوع و برابری، سلامت و امنیت است.

گروه بعدی که کلیه خدمات بانک در راستای رفع نیازهای آن‌هاست و منافع اقتصادی بانک از این گروه تأمین می‌شود مشتریان هستند که زیرمقوله این بعد به ترتیب اولویت ایجاد بستر امن برای ارائه خدمت، ارائه خدمت برون‌مرزی و جهانی‌شدن و توسعه اقتصاد و مصرف قرض‌الحسنه در راستای هدف من‌جمله حقوقی است که در قالب این زیرمقوله‌های مشتریان می‌بایست در خصوص آن تعریف شود.

سهامداران نیز گروه دیگری در کسب‌وکار بانک هستند که مالکیت بانک را برعهده دارند و حقوق آن‌ها در خصوص رعایت عدالت به ترتیب اولویت آگاهی از تعهدات مالی بانک، فرآیند شفاف در خصوص معامله با شرکت‌های زیرمجموعه و دریافت بازده منطقی از سهامداری است در خصوص گروه‌های دیگر همانند جامعه، رقبا، رسانه و حاکمیت نیز زیر مقوله‌های آن‌ها براساس حقوق آن‌ها در نظام بانکی با شناسایی و مشخص نمودن

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

ارجحیت هریک از مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها در نظام بانکی شاخص عدالت در بانکداری اسلامی طراحی شد.

ملاحظات حقوقی

- پیروی از اصول حقوقی

تمامی اصول اخلاق در پژوهش در این مقاله رعایت شده است.

- تعارض منافع و اصول اخلاقی

بنابر اظهار نویسنده، این مقاله تعارض منافع ندارد.

بنابر اظهار نویسنده، این مقاله مستخرج از پایان‌نامه، رساله و طرح پژوهش نیست.

کتابنامه

۱. احمدی علی‌محمد؛ و صفرزاده، اسماعیل (۱۳۸۸). *پول و ارز و بانکداری*. ایران. ایران، همدان: نور علم.

2. Ahmadi, A., & Safarzadeh, I., (2008). Money and Currency and Banking. Iran, Hamedan: Noor Alam. (In Persian)

۳. اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۷۷). نظریات عدالت در اندیشه سیاسی ابن خلدون. *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران*، ۱۴(۴۸)، ۱۱۴-۹۷.

4. Akhavan Kazemi, B., (1998). Theories of Justice in Ibn Khaldun's Political Thought. *Tehran University Faculty of Law and Political Science Journal*, 48(14), 114-97. (In Persian)

۵. اشتراوس، لیو (۱۳۷۵). *حقوق طبیعی و تاریخ* (باقر پرهام، مترجم). ایران، تهران: آگاه.

6. Strauss, L., (1996). Natural Law and History, Translated by Baqer Parham, Iran, Tehran: Agah. (In Persian)

۷. تاجیک نشاطیه، نرگس (۱۳۷۱). *مفهوم عدالت در اندیشه جان استوارت میل*. ایران، تهران: مؤسسه عالی بانکداری ایران.

8. Tajik Neshatiyeh, N., (1992). The Concept of Justice in the Thought of John Stuart Mill, Iran, Tehran: Iran Banking Institute. (In Persian)

۹. تفضلی، فریدون (۱۳۷۲). *تاریخ عقاید اقتصادی*. ایران، تهران: نی.

10. Tafazoli, F., (1993). History of Economic Ideas. Iran, Tehran: Ney. (In Persian)

۱۱. توسلی، حسین (۱۳۷۶). مبنای عدالت در نظریه جان رالز. *نقد و نظر*، ۳(۱۰-۱۱)، ۱۴۹-۱۲۲.

12. Tavsoli, H., (1997). The Basis of Justice in the Theory of John Rawls, Naqd va Nazar, 3(11-10), 122-149. (In Persian)

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

۱۳. جمشیدی، سعید (۱۳۸۶). بررسی اثرات کاهش نرخ سود و چگونگی اعمال آن در تطابق با شرایط واقعی بازار و تقسیم سود واقعی بین سپرده‌گذاران بر مبنای حق و عدل (با ضوابط اسلامی). *مجموعه مقالات هجدهمین همایش بانکداری اسلامی*، ایران، تهران: مؤسسه عالی بانکداری اسلامی.

14. Jamshidi, S., (2008). Examining the Effects of Reducing the Interest Rate and How to Apply it in Accordance with the Real Market Conditions and the Real Profit Distribution Between Depositors on the Basis of Justice and Justice (With Islamic Rules), *Proceedings of the 18th Islamic Banking Conference*, Tehran: Islamic Banking Institute. (In Persian)

۱۵. چپرا، محمد عمر (۱۴۰۱ق). *نحو نظام نقدی عادل*. مصر، القاهره: المعهد العالمی للفکر الاسلامی.

16. Chapra, M., (1980). The Structure of the Fair Cash System, Egypt, Cairo: Al-Mahad Al-Alami for Islamic Thought. (In Arabic)

۱۷. حجارکارگر، حسن؛ حسنی، علیرضا؛ و خواجه‌زاده، امیر (۱۴۰۱). شروط غیرمنصفانه در قراردادهای بانکی و تعارض آن با اهداف نظام بانکداری بدون‌ربا. *اقتصاد اسلامی*، ۲۲(۸۷)، ۱۲۷–۱۵۷.

18. Hajjar Kargar, H., Hasani, A., & Khajezadeh, A., (2022). Unfair Terms in Banking Contracts and Their Conflict with the Goals of the Interest-Free Banking System, *Islamic Economics, (87)22*,127-157. (In Persian)

۱۹. حسینی، سید رضا (۱۳۸۷) معیارهای عدالت اقتصادی از منظر اسلام (بررسی انتقادی نظریه شهید صدر)، *اقتصاد اسلامی*، ۸(۳۲)، ۳۶–۵.

20. Hosseini, S., (2008). Criteria of Economic Justice from the Perspective of Islam (a Critical Examination of the Martyr Sadr theory), *Islamic Economics 8(32)*, 5-36. (In Persian).

۲۱. سبحانی، حسن؛ و امیرعلی، محمد (۱۳۹۳).پژوهشی در استخراج معیارهای حق و عدل در بانکداری بدون‌ربا، *اقتصاد اسلامی*، ۱۴(۵۵)، ۱۲۰–۸۹.

22. Sobhani, H., & Amirali, M., (2015). An Inquiry into the Extraction of Righteousness and Fairness Standards in the Interest-Free Banking. *Islamic Economics, 14(55)*, 89-119. (In Persian).

۲۳. صدر، سید محمدباقر (۱۳۸۷). *اقتصادنا*. ایران، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.

24. Sadr, M., (2008). EQtesadona. Iran, Qom: Office of Islamic Propaganda. (In Persian)

۲۵. صدر، سید محمدباقر (۱۳۵۹). *بانک اسلامی* (حسین اکبری خنجی، مترجم). ایران، تهران: الفتح.

26. Sadr, S., (2015). Islamic Bank (Khanji, Translator). Iran, Tehran: Al-Fath. (In Persian)

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

۲۷. عبادی، جعفر (۱۳۷۰). *مباحثی در اقتصاد خرد*. ایران، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی در علوم اسلامی و انسانی (سمت).

28. Ebadi, J., (1991). Discussions in Microeconomics. Iran, Tehran: Organization of Study and Compilation of Academic Books in Islamic and Human Sciences (Samt). (In Persian).

۲۹. عباسی، حامد؛ موسویان، سید عباس؛ و طالبی، محمد (۱۳۹۹). الزامات تخصیص عادلانه منابع در نظام بانکی در چارچوب اقتصاد مقاومتی. *اقتصاد اسلامی*، ۲۰(۷۷)، ۶۱-۹۰.

30. Abbasi, H., Mousaviyan, S., &Talebi, M., (2020). Requirements for Fair and Equitable Allocation of Resources. Islamic Economics, 20(77), 61-90. (In Persian)

۳۱. عیوضلو، حسین (۱۳۸۶). *شاخص‌های عدالت اقتصادی*. ایران، تهران: مجمع تشخیص مصلحت نظام.

32. Eyvazlou, H., (2008). Indicators of Economic Justice. Iran, Tehran: The Expediency Discerment Council. (In Persian).

۳۳. عیوضلو، حسین؛ و کریمی‌ریزی، مجید (۱۳۹۴). شناسایی و اندازه‌گیری شاخص عدالت و کارایی در نظام بانکی؛ موردمطالعه: بانک توسعه صادرات ایران، استان اصفهان، *مطالعات اقتصاد اسلامی*، ۸(۱۵)، ۱۴۶-۱۲۱.

34. Eyvazlou, H., Karimirizi, M., (2018). Principles and Strategies of Islamic Banking in the Framework of Islamic Economic System, Islamic Economy, 18(71), 5-35. (In Persian).

۳۵. قلی‌پور، محمد؛ و محمدزاده، لقمان (۱۳۹۱). *منطق فازی برای دانشجویان مدیریت*. ایران، تهران: آتی نگر.

36. Qolipour, M., & Mohammadzadeh, L., (2012). Fuzzy Logic for Management Students. Iran, Tehran: Ati Nagar. (In Persian).

۳۷. قلیچ، وهاب (۱۳۹۷). شناسایی چارچوب عملیاتی بانک عدالت‌محور با استفاده از رویکرد اسلامی، *اقتصاد و بانکداری اسلامی*، ۶(۲۳)، ۴۵-۶۴.

38. Ghelich ,V., (2018). Identification of an Operational Framework for a Justice-Centered Bank by the Islamic Approach, *Islamic Economics & Banking, 7(23)*, 45-64. (In Persian).

۳۹. کاپلتسون، فردریک (۱۳۶۲). *تاریخ فلسفه* (سید جلال‌الدین مجتبوی، مترجم). ایران، تهران: علمی و فرهنگی.

40. Capleston, F., (1983). History of Philosophy (Seyed Jalaluddin Mojtaboi, Translator). Iran, Tehran: Scientific and Cultural Publications. (In Persian).

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

۴۱. کریپندورف، کلوس (۱۳۸۸). *تحلیل محتوا؛ مبانی روش‌شناسی* (هوشنگ نایبی، مترجم). ایران، تهران: نی.

42. Krippendorff, K., (2008). Content Analysis; Fundamentals of Methodology (Hoshang Nayebi, Translator). Iran, Tehran: Ney. (In Persian).

۴۳. کهندل، محمد (۱۳۸۴). *عدالت در بانکداری اسلامی*، مجموعه مقالات همایش اسلام و توسعه اقتصادی، ایران، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

44. Kohandel, M., (2004). Justice in Islamic Banking, Proceedings of Islam and Economic Development Conference, Tehran, Tarbiat Modares University. (In Persian).

۴۵. گری، جان (۱۳۷۹). *فلسفه سیاسی فون هایک* (خشایار ذیهمیمی، مترجم). ایران، تهران: طرح نو.

46. Gray, J., (2000). Von Hayek's Political Philosophy (Khasyar Zihimimi, Translator). Iran, Tehran: Tarheno. (In Persian).

۴۷. مصطفوی، حسن (۱۳۶۰). *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*. ایران، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

48. Mostafavi, H., (1981). Research in the Words of the Holy Qur'an. Iran, Tehran, Book Translation and Publishing Company. (In Persian).

۴۹. مطهری، مرتضی (۱۳۵۲). *عدل الهی*. ایران، تهران: صدرا.

50. Motahari, M., (1973). Adl Elahi. Iran, Tehran: Sadra. (In Persian).

۵۱. مطهری، مرتضی (۱۳۷۹). *اسلام و مقتضیات زمان*. ایران، تهران: صدرا.

52. Motahari, M., (2000). Islam and the Needs of the Times. Iran, Tehran: Sadra. (In Persian).

۵۳. معلی، حمزه (۱۳۹۷). شناسایی استحقاق در بانکداری اسلامی، *معرفت*، ۲۲(۲۵۳)، ۷۴-۶۱.

54. Moali, H., (2017). Recognition of Entitlement in Islamic Banking, Marifat, 22(253), 61-74. (In Persian).

۵۵. موسویان، سید عباس (۱۳۹۰). *جایگاه عدالت اقتصادی در بانکداری اسلامی*. ایران، تهران: دومین نشست اندیشه‌های راهبردی.

56. Musavian, S., (2011). The Position of Economic Justice in Islamic Banking. Iran, Tehran, *The Second Meeting of Strategic Ideas*. (In Persian).

۵۷. موسویان، سید عباس (۱۳۹۲). شاخص‌های ارزیابی بانکداری اسلامی (مطالعه موردی سیاست‌های کلی ابلاغی مقام معظم رهبری در تدوین برنامه پنجم توسعه و تحقق آن). ایران، قم: زمزم هدایت.

58. Musavian, S., (2012). Evaluation Indicators of Islamic Banking (A Case Study of the General Policies Announced by the Supreme Leader in the

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

Preparation of the Fifth Development Plan and its Realization). Iran, Qom: Zamzam Hedayat. (In Persian).

۵۹. مهربان‌پور، محمدرضا؛ موسویان، سیدعباس؛ و حشمتی، محمدرسول (۱۳۹۸). میزان کامیابی شبکه بانکی کشور در تحقق اهداف نظام اقتصادی اسلام، *اقتصاد اسلامی*، ۱۹(۷۶)، ۱۱۹-۱۵۰.

60. Mehrabanpour M., Musavian, S., & Heshmati, M., (2019). Analyses The Successfulness of Country Banking Sector in Fulfillment the Goals of Islamic Economic System, *Islamic Economy, 19(76)*, 119-150. (In Persian).

۶۱. میرمعزی، سید حسین (۱۳۹۳). *عدالت اقتصادی از دیدگاه اسلام*. ایران، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

62. Mir Moazi, S., (2013). Economic Justice from the Perspective of Islam, Tehran: *Research Institute of Islamic Culture and Thought.* (In Persian).

۶۳. نبوی، سید مرتضی (۱۳۸۵). عدالت به‌مثابه راهبرد، *راهبرد توسعه*، ۱۴(۵۵)، ۵-۱۰.

64. Nabavi, S., (2008). Justice as a Strategy, *Journal of Development Strategy*, *14(55)*, 5-10. (In Persian).

۶۵. نظری، حسن‌آقا (۱۳۸۳). عدالت اقتصادی از نظر افلاطون و ارسطو و اسلام، *اقتصاد اسلامی*، ۴(۱۴)، ۶۵-۸۱.

66. Nazari, H, A., (2004). Economic Justice from Plato, Aristotle and Islam's Viewpoint, *Islamic Economy, 4(14)*,63. (In Persian).

۶۷. هاشمی، سید محمدتقی (۱۳۹۲). ارزیابی تحقق عدالت اقتصادی در الگوی بانکداری اسلامی با تأکید بر الگوی تفکیک و الگوی بانکداری تجاری (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

68. Boudawara, Y., Toumi, K., Wannes, A., & Hussainey, K. (2023). Shari'ah Governance Quality and Environmental, Social and Governance Performance in Islamic Banks. A Cross-Country Evidence. *Journal of Applied Accounting Research*.
69. Carroll, A. B. (1994). Social Issues in Management Research: Experts' Views, Analysis, and Commentary. *Business & Society*, *33*(1), 5-29.
70. Clarkson, M. E. (1995). A Stakeholder Framework for Analyzing and Evaluating Corporate Social Performance. *Academy of Management Review*, *20*(1), 92-117.
71. Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Sage Publications.
72. Dias, R. W. M., (1982). Jurisprudense, 5th ed, UK, Butterworth & Co, Publishers, Ltd.
73. Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The Qualitative Content Analysis Process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107-115 .

Archive of SID.ir

Archive of SID.ir

74. Farook, S., & Lanis, R. (2007). Banking on Islam? Determinants of Corporate Social Responsibility Disclosure. *Islamic Economics and Finance, 217*.
75. Glaser, B., & Strauss, A. (1967). The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research. Mill Valley, CA: Sociology Press.
76. Hashemi, S., (2012). Assessing the Realization of Economic Justice in the Islamic Banking Model with an Emphasis on the Segregation Model and the Commercial Banking Model, Iran, Qom: Al-Mustafa Al-Alamiya Society. (In Persian).
77. Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research, 15*(9), 1277-1288.
78. Kamla, R., & G. Rammal, H. (2013). Social Reporting by Islamic Banks: Does Social Justice Matter?. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 26(6), 911-945.
79. Otubu, A. S., & Adetunji, A. M. (2020). An Appraisal of The Performance of Islamic Banks with in The Framework of ADL and RIBA Prohibition in Nigeria.*Al-Hikmah Journal of Education*,1(7),1-5.
80. Rawls, J., (1964). Justise as Fairness, The Philosophical Review.
81. Saoqi, A. A. Y. (2017). Analyzing the Performance of Islamic Banking in Indonesia and Malaysia: Maqasid index Approach. *Jurnal Ekonomi Islam, 8*(1), 29-50.
82. Saunders, M., Lewis, P., & Thornhill, A. (2009). *Research Methods for Business Students*. Pearson Education.
83. Saaty, T. L. (1988). What is the Analytic Hierarchy Process?. Springer Berlin Heidelberg.

Archive of SID.ir